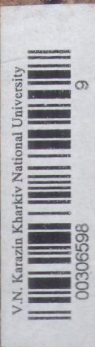

~~К. 1925~~
~~5817.~~
W5

П173740

ЗЕРВОНИЙ ЦЛГХ

Берегите книгу

Не перегибайте книгу
во время чтения

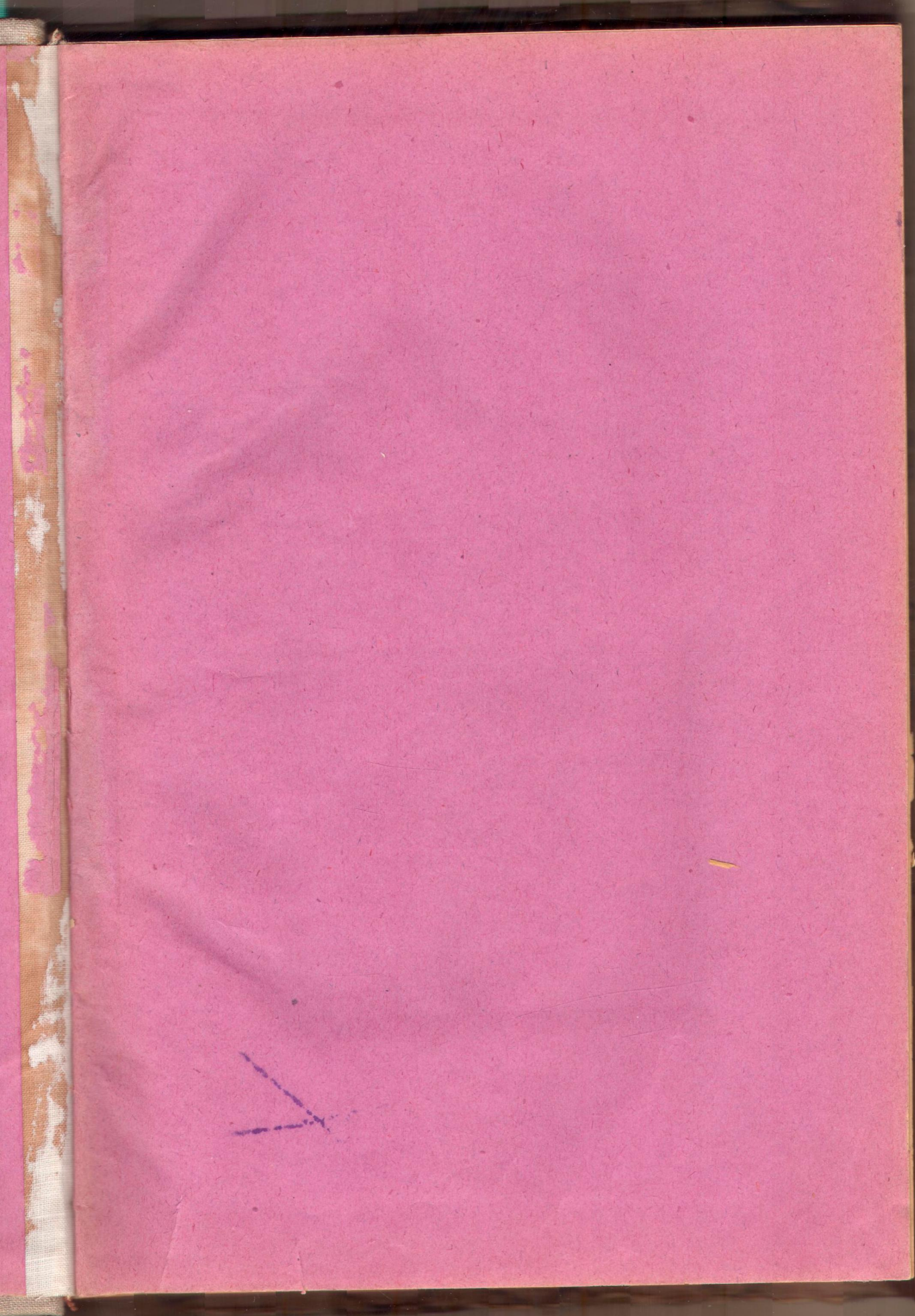
Не загибайте углов

Не делайте надписей на книге

Не смачивайте пальцев слюною
перелистывая книгу

Завертывайте книгу в бумагу.

К. 5818.

К. 5818.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

~~122~~

85(29)

1925
304^a/х.

1927

№ 5

(26)

ТРАВЕНЬ

1925

59

Центральная Научная
университетская библиотека

5(47.714)«1925»=91.79

Друкарня-літографія
КНИГОСПІЛКИ
Харків, Нете-
ченська
на бер.,
№ 14.

Звідомлення Укрголовліта № 16338.
Зам. № 1003.

З М І С Т

	Стор.
В. Сосюра. Тарас Трясило. Роман.	1
О. Слісаренко. Редут № 16.	14
Ю. Яновський. Німеччині. Поезії.	22
К. Буровій. Хами. Революційна трилогія.	42
М. Чернявський. На караульній могилі. Поезії.	44
К. Гордієнко. Харчевня «Розвага друзів». Повість.	45
С. Бен. Так по-весінньому ми юні. Поезії.	60
Т. Масенко. Жита. Поезії.	60
В. Станко. Хлібняком. Поезії.	61
П. Аджамський. Пристукує з співом. Поезії.	61
М. Голд. Химерний похорон у Браддоку. Перекл. І. Кулик.	62
І. Волькер. Мірогой. Перекл. А. Павлюк.	64
А. Міцкевич. До приятелів—москалів. Перекл. М. Рильський.	65
 Б. Козельський. Григор'євщина.	 67
П. Гельд. Європейський монстр.	72
А. Харченко. «Всякі бувають історії».	93
П. Височанський. Мої доповнення.	99
 К. Копержинський. Питання про наукову постановку справи вивчення побуту.	 103
Проф. А. Шукарів. Процес думання й його механізація.	112
 Я. Савченко. Життя мускулясте.	 134
Ю. Циганенко. Творчість Панаса Мирного в листуваннях до нього сучасників.	146
В. Харцієв. Потєбня й «лапки».	158
 Ф. Шаковицький. До більшовизації компартій.	 165
Економічний огляд.	171
Хроніка.	177
Бібліографія.	195
Книжки, надіслані до редакції.	219

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1915

1. The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The second part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The third part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The fourth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The fifth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The sixth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The seventh part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The eighth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The ninth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom. The tenth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the atom.

В. СОСЮРА

ТАРАС ТРЯСИЛО

(РОМАН)

ЧАСТИНА ТРЕТЯ *

I

Лети, лети мій чорний коню
туди де звязані поли
лежать надуті та червоні
у несподіваній журбі

Лежать вони. Як би в останнє!
Блищать на грудях їм хрести.
А на порожньому майдані
останнє листя шелестить.

Летить воно на курінного,
в його очах така тоска!
Вже затекли у нього ноги,
надулись жили на руках...

Ридає він, що «неня» гине.
(Такий тоненький голосок...)
А вколо злякана старшина
чуби вмочає у пісок...

О, не благайте... Марно, марно
даєте волю ви сльозам.
Не прийде бог ваш легендарний,
щоб розв'язати руки вам.

Над вами небо заніміло,
тремтить дощем невтішних хмар
немов жалкує, що Трясило
вас до ноги не порубав...

Ні тільки вас, а й тих що в'яло
вовками виють у хатах,
що кров невинну розливали
облудним іменем Христа.

* Див. «Ч. Шлях» №№ 3 і 4.

В пилу й сльозах обличчя—плями
і пальці скрючено, мов сміх...
Вони другим копали яму,
але попали в ню самі.

Кричіть-же, хрипніть од утоми,
давайте волю язикам...
старого світу военками,
прокляття вам, прокляття вам!

II

Нашуми мені вітре мій милий,
щоб другим розказать я зумів,
як прийшли втікачі од Трясила
й розв'язали старшину й попів.

Чому коней, що несли старшину
не пожерло огнем з глибини,
не вкусила гадюка полинна,
як до гетьмана бігли вони...

Пахне кров'ю і чомусь інджіром,
а над полем туманами—мла...
навздогін у потилиці жирні
не дзвенить їм татарська стріла...

Коні, коні, впадять на коліна
і зубами попів загризуть!..
Тільки небо ридає осіннє
й по-осінньому вітер шумить...

Проковтні їх, коханеє поле
і залляй мою муку, мій гнів!
Тільки рясів мотаються поли
ніби крила біблейських чортів...

Курінному немає спокою
все здається що хтось наганя...
він од злості махає рукою
й попадає по морді коня.

Десь на зорі хитаються клени
а під скелями море гуде...
«Пан-отець, помолися за мене
і за діло за наше святе.

Пан-отець, нам багато роботи
скільки треба шаблів пощербить!
Втихомирим прокляту голоту,
кров цеберками будемо пить»

І отаман сміється лукаво,
пропадає в тумані той сміх...
«Нам пришло допомогу Варшава
коли зле доведеться самим».

III

І от я бачу крізь тумани
селян у першому бою.
Вони на гетьмана й на пана
з граблями й вилами встають...

Огнем і дзвонами забило
і аж до нас той дзвін гуде...
Вони почули, що Трясило
на допомогу їм іде.

Навколо все огнями має,
мов небо кров'ю зацвіло...
Селяни вилами шпурляють
на вітер панське барахло.

Вони з граблями в даль зчорнілу
йдуть на гармати, на клинки...
Кидай човни скоріш, Трясило,
сідлайте коні, козаки!

.

IV

Огні й музика у магната
обличчя радісні кругом...
Тремтять і вікна і свічада,
немов мужик під батогом...

Чекає всіх смачна вечеря,
і очі квітами цвітуть.
Рожеві панни й кавалери
у хвилях музики пливуть...

І от господарь сивобровий
скривив усмішкою вуста:
«Радійте панни і панове,
до нас сам гетьман завітав!»

І очі всіх на двері линуць...
Ой, червоніє не одна...
Невже володарем України
цей розмальований юнак?!

Він у жупані малиновім,
неначе виліз із крові...
Тремтять тривожно чорні брови
і губи скривлено на біль...

«Віват! Ще Польща не згінела!
Нехай навіки процвіта!»
І от підводиться Ягелла
дочка магната молода.

Вона до гетьмана підходить,
і од ходи вбрання шумить...
А він очима смутно бродить
і раптом злякано кричить...

«На коні всі! Скоріш, панове!
Трясило йде... на бій! на бій!»
Тремтять тривожно чорні брови
і губи скривлено на біль...

«Де посланці?.. Вони зі мною
загнали не'дного коня...»
І він тремтячою рукою
широко двері одчиня...

І от ввійшли... Вони з утоми
не знають де й куди ступить:
Це курінний, старий знайомий,
а з ним і джура і попи...

Ввійшли, вклонилися і стали...
Неначе блиснули мечі,
мов внесли гроб... померкла заля
і зачаровано мовчить...

Ніхто не крикне... «не згінела!»
Забули все ... тут кожен свій...
І мовчки дивиться Ягелла,
Кусає губи до крові...

«Іде козацькая голота,
за нею з вилами дядьки,
всіх хто не хлопської породи
вони рубають до ноги!»..

Поблідло все... В тривозі заля,
бо не второпає ніяк...
«Святих отців вони прогнали,
погляньте, ось вони стоять...»

«Ні не вони... Це нас—Трясило,
ясновельможний, ти ж забув»...
І заля сміхом зашуміла,
неначе тирса по степу...

І Гетьман рве свого жупана
він підбігає до попів,
в його очах огонь багрянний
в його очах і сміх і гнів:

«Ні, не вони!?»... Хрести для чого?..
Ех, ви нещасні халуї!
Ну щастя ваше, що на бога
ще очі дивляться мої».

—«На коні всі! Скоріш панове,
нам допоможе пан—Єзус!»
Мовчить господар сивобровий
і тільки крутить довгий вус.

На дворі вітер радий, радий,
мов випив панської крови...
Огні погасли у магната,
на мурах ходять вартіві...

V

По-над полем, по-над гаєм
прапорами має.
Грають коні, зброя грає,
козацтво співає.

З ними йде повстанців сила
по—боках, окремо.
Попереду сам Трясило,
а за ним Зарема.

Все забула ця дитина,
туманіє й тане...
Ій за матір—Україна,
і Тарас—за хана.

Вся вона безмірна рана...
Може він глузує?!
не всміхнеться і не гляне
і не поцілує.

І вона підводить вії
й плаче не до речи,
Спину зорами леліє
і кохані плечі...

Осеніє все і хляне
а пісні, мов ночі...
Мовчки слухають селяни,
тільки грязь толочуть.

Од дощів в обличчя сині
тільки вітер дує...
Не одна отут свитина
кров'ю запарує...

Розпустило сонце коси
золоті, осінні,
на жилаві ноги босі
лє своє проміння...

Йдуть вони із торбинками,
може і в останнє...
Обернули серце в камінь
лайдаків знущання.

Краю їм, кінця не видно...
злі, голодні, голі...
провели нужда і злидні
борозни на чолі...

Любі, милі голі, босі,
як-же вас люблю я!
Вігер гладє їм волося!
бороди цілує...

.....

Хмарно блиснула Альтанка,
й міста мури вдалині!..
Коні, вила й зброя—в танки,
і шаблів огні, огні!..

І Тарас грозою глянув,
став під ним на диби кінь!..
Насторожились селяне
і замовкли козаки...

Що там обрій обгортає
і синіє і шумить!..
По-над полем, по-над гаєм
гайворіння в синь летить...

«Гей, на бій»!.. кричить Трясило:
«Хто—за мною поспішай!»
А з-за лісу зашуміло,
й стріпонулася душа...

А з-за лісу рвуться коні,
чорні коні, чорний жах...
Сонце блискає на броні,
на залізних шпичаках...

То не синії тумани,
за конем танцює кінь...
За магнатом і гетьманом
і жовніри й козаки...

Полягли, лягли селяни
ту й аж он, аж он, аж он...
Не обернеться й не гляне
на Зарему ватажок...

Ой, турчанко, нещаслива,
про Тараса думать кінь.
Притулилася до гриви,
од острог танцює кінь...

Весь у милі, щулить вуха
і несе, несе, несе...
Враз!.. удар один і другий
і земля їй—у лице...

Близько, близько ніби збоку,
мов подушка пухова...
Небо синє і глибоке...
золота трава...

Ця трава така скромна
ніби лебідем ячить,
на Зарему непритомну
нахилилась і шумить...

Мчить Зарема полохливо
до незнаної межі...
А в коня кривива грива,
біля неї він лежить.

Очі в нього туманіють,
дих гарячий і швидкий...
ноги витягнув і шию
тільки трусяться боки...

Криком, пострілами тане,
нахилився панський стяг.
Сунуть лавами селяни,
тільки вила мелькотять.

На Тараса юрби лізуть
перед нього і по нім.
Об шоломи б'є залізо
та одскакує й дзвенить.

У Тараса збіглись брови,
й тіні впали на чоло,
бо його й чужою кров'ю
просочилося сідло.

Що за мить його чекає
не знайду на те я слів.
Тільки вітер розсікають
блискавицями шаблі...

Все в пилу шумить і тоне...
простяглась ажон рука,
Й горло з ковніром червоним
вирвав дядько у панка...

Потонуло сонце в гамі,
сонце падає, ой, глянь!..
І копитами й ногами
ходить ходором земля

.

Закривавилась Альтанка,
б'є тривожно в береги...
Утікають ляшки—панки
і гетьманські полки...

Утікає чорна сила.—
хоч і сила в їх руках.
Іх жене Тарас Трясило
блиском радісним клинка.

Тільки й чуть: «помилуй, брате!
В мене дітоньки, сім'я»...
За гетьманом і магнатом
крики дальнії дзвенять...

Крики, постріли й копита...
«Швидче в місто... там дочка»...
Й ковнір золотом залитий
дико жмакає рука...

Б'є коня він знов і знову,
серце б'ється десь на дні...
налилися очі кров'ю,
брови зсунув аж на ніс.

Мчить за ворогом голота,
в місто хлинули пани,
та заковані ворота
не зуміли зачинить...

«Пан—Єзусе, будь над нами!»..
«Пане, падай і молись!»
То повстанці за панами
в місто дружно загули...

Граю, граю, мов на рані,
все в крові моє чоло...
Сонце глянуло в останнє
і за гори упливло...

Граю, граю, мов на рані,
лийся, голос мій дзвінкий!..
Мовчки різали селяни
і з піснями—козаки..

Шелестить і смачно плямка
над зарізаними тьма...
А магнат замкнувся в замку
з ним Ягелла і гетьман..

Доки день на мури глянув
на костьоли, на церкви,
мовчки різали селяни
і з піснями—козаки...

Знали всі, що йдуть на згубу,
що не дійдуть до мети...
Навалили трупу, трупу,
ні проїхать, ні пройти...

Хочу бути я баюном
та всього не зможу сам.
Поможи мені Комуно,
цю поему дописати!..

.....

В крові купає кінь копита,
крізь кров не глянути очам...
«Нам треба замок захопити!»
кричить Трясило козакам.

«За мною всі!» й на древні мури
повстанців хлинули полки...
І знов огонь і криків буря
до нас—прибоєм крізь віки...

«О допомоги!.. де ти, де ти?
кричить гетьман... А в мури-грім...
Не допоможуть вам мушкети
спинити повинь злидарів...

В кімнаті—гетьман. Він з одчаю
не знає що й кому сказати.
А там ворота розбивають,
і вікна трусяться й дзвенять.

Упало щось... не чути ударів...
Замовкли постріли... біжать...
В руці Ягелли синім жалом
мелькнув гадюкою кінжал...

Вона—до гетьмана: «Мій милий,
моя остання любов».
А на порозі вже—Трясило,
йому з клинка стікає кров...

Ягела гетьману: «Коханий,
з тобою солодко вмірати».
— «Приймай гостей шановний пане!»
кричить магнатові Тарас...

«Згадайте. панно, квіти в гаї
і молодого пастуха»...
Магнат шаблюку витягає
але Трясило не дріма.

«Гей виручай, козацька доля!»
Тарас викрешує огонь,
магната в зуби б'є з пістоля
і заспокоює його.

«Це за квітки!» Але Ягеллу
од себе гетьман одштовхнув:
«Ще Україна не згінела!
я ще рубатись не забув».

Махнув шаблюкою Трясило,
але удар не був меткий...
Вони зійшлись... і задзвеніли
між ними радісно клинки...

Очима панна смутно бродить
і чомусь губи растуля...
Вона пантерою заходить,
Тарасу в спину поціля...

Уже кінжал над головою...
Але Зарема в двері: раз!
І панна скрикнула од болю
і на підлозі простяглась...

«Ну що, проклятий, «не згінела!?!
І ніколи й не було».
Гетьман спіткнувся і на Ягеллу
упав з розрубаним чолом...

А за вікном гуде і тане...
Трясило виглянув... о, жах!
Куди це козаки й селяни
так перелякано біжать!?!

Це що за ними громом грима,
З огнем і цокотом дзвінким
женуться буряно за ними,
поляки й гетьмана полки...

Тарас волосся рве з одчаю
і коридорами біжить,
він до повстанців вибігає,
туди, де блискають ножі...

Але спізнився... Уже не сила,
уже біді не допомогти...
Іди-ж на смерть, о мій Трясило,
мій комунаре молодий.

Що буде далі я не знаю...
та не здрігне моя рука.
Тарас шаблюкою махає
і козаків своїх склика.

Між ними вітер радий, радий,
він випив панської крові...
Там, де ворота, барикади,
а біля них останній бій.

.....

На барикадах трупи—маком...
прибій одхлинув і затих...
Одбили першую атаку
і спочивають козаки...

Це що мелькнуло знов і знову!..
О, боле, кров мою не пий!
Блищать ікони й хоругви,
до барикад ідуть попи...

Трясило глянув і одразу
померк очима й замовчав...
Лиш сонця промінь у Тараса
в останнє на чолі заграв...

А ті все йдуть... за ними—зливи:
то все гетьманські полки.
Це вже кінець. Бо в довгогривих
стрілять не можуть козаки...

Ой, став Тарас од них окремо.
і на пістоль лягла рука...
І журно глянула Зарема
в холодні очі ватажка...

«Здавайтесь браття!» піп гукає
такий мордатий і гладкий.
До них хреста він простягає...
І стрепенулись козаки...

Вони встають на рівні ноги
і до Тараса скорбно йдуть...
А він не баче вже нічого,
бо перед ним єдина путь.

«Чекайте, ви!» кричить Трясило:
«Я їм в останнє все скажу!»
І глянув він на чорну силу,
мов пересік якусь межу...

«Гей, козаки. мої кохані,
мої обдурені брати!
Налляли голову дурманом
вам ці ікони та хрести.

За ними пан стоїть проклятий
хвилини слухної він жде...
А ви, неначе ті телята
себе порізать даєте...

Ім крові вашої замало
за них закони, церква й бог»...
«Мовчи, мовчи!» попи скричали:
«Ми вам прощення даємо!

Тільки безбожника отого
оддайте нам... В'яжіть його!»...
І стільки смертної тривоги
було в цім крику, що огонь

в очах Тараса блиснув знову...
і зашумів козацький гнів...
О, скільки ласки і любови
було у криках козаків!

«Ми за тобою, отамане!»
— «Веди нас батьку!»—«Хлопці в путь!»
— «Покажем ми попам і пану
веселу і криваву путь!»...

І враз клинками зазоріло
і закипіло все кругом...
Гей, утікала чорна сила
од козаків бігом, бігом...

Гукає піп: «Прости, Тарасе!»
Та не здержать йому руки...
І він заплутався у рясі,
а з пуза вилізли кишки...

Попи, мов миші—на паркани,
але по них: січе, січе!..
Й вони у-низ сповзають п'яно,
лиш кров між дошками тече...

і козаки пройшли грозою
велике місто з краю в край...
Ще небуло такого бою
так не рубав іще Тарас...

Він тільки стиснув зуби й брови
і все рубає знов і знов!
Йому жупан намокнув кров'ю
і у чоботях хлюпа кров...

Нарешті, руки впали в'яло,
бо вже нікого; де не кинь.
І цілу ніч іще гуляли
і танцювали козаки...

На кобзу грали, в бубни били
аж в головах у них гуло.
А потім місто запалили,
і небо кров'ю зацвіло...

«На коні всі!» І вже далеко.
далеке місто в дзвони б'є...
А в небі місяць, мов лелека
жупан озорений кліє.

А в мене думи гаєм, гаєм,
мов десь на березі ключі...
Пожар все, небо обіймає,
й на фоні цім Трясило мчить...

ЕПІЛОГ

У місті шумному тривога
й авто хрипкий і довгий крик...
Козацькі кості по дорогах
давно розвіяли вітри...

Ой, не знайшли вони свободи,
тільки залляли кров'ю гнів...
Бо не було тоді заводів,
бо не було робітників.

Аж-ось вони... Кругом знамена
над ними крилами шумлять...
і линуць струнами до мене
і сонце й вітер і земля...

У груди—радості пожари
її лиця мелькнув овал...
Ідуть веселі комунари,
гуде Інтернаціонал...

Шумлять і кроки і бетони
і серце в серце дружно б'є.
А десь Петлюра безпардонний
майно народне продає...

І чоло хилиться од болю
на цю поему, не мою...
Там козаки голодні й голі
у польських таборах гніють...

Вони куркульської свободи
з «батьками» не могли знайти...
Бо на Вкраїні є заводи,
КП(б)У й робітники...

Хіба все скажеш... Мало, мало...
Та біль ще й досі не замовк...
На що вони мене забрали
у Гайдамацький 3-й полк...

Вони прийшли, коли повстали
усі на гетьмана й на шлик...
«Ми за радвладу», ви казали,
а ми повірили й пішли.

А потім горе через вінця
за те, що вірив я в слова,
й більшовика од українця
ніяк не міг я одірвать...

Петлюро! Я тепер червоний!
Почуй же мій кривавий сміх,
пришли мені із-за кордону
п'ять тисяч гривень бойових!

О. СЛІСАРЕНКО

РЕДУТ № 16

Ніч прийшла тихо, але тиші ніхто не вірить.

Як вдивляються люди в білу пелену ранкового морозного туману— в очах жевріє затаєна тривога.

Сьогодні перший ранок за останні два місяці, коли людей побудив батареиний вартовий. Впродовж двох місяців обов'язки вартового справляли бризанти та шрапнелі в супроводі рушничних та кулеметних пострілів.

Хрускає під ногами тоненький льодок у вчорашніх калюжах. Збита кінськими копитами та чобітьми трава біліє инеєм, иній на гарматній сталі, пофарбованій на зелений колір, і на башлику вартового. Горб перед батареєю побілів і повільно зливається з туманом.

Хто замерз за ніч, той витанцьовує «дрібущечки», накинувши на плечі кінську попону, а той, кому попони не постачило, глузує:

— Ти, Сеньо, сіна у матню напхай—тепліше буде!

Це. Чайка, телефоніст глузує з свого приятеля, Семена Голубенка.

— На, курво, й ти погрійся! Кидає Семен попону Чайці й через хвилю кепкує над «баб'ячою кісткою» під «кобилячою спідницею».

З приводу тиші на батареї склалося дві версії. Одна,—що німці відступили в напрямку Маркграбово-Лик, друга—що німці готують наступ і хочуть приспати нашу увагу.

Батарейна маса симпатизувала більше першій версії, бо вона давала кілька безпечних днів походу. Прихильник другої, між іншими, що жадали військових відзнак, був Лейба Лубенський, батареиний спостерегач.

Лубенський худорлявий одеський єврейчик, з типово-семітським обличчям, до війни кінчив комерційну школу, войовничим запалом не відзначався, але прагнув заслужити «Георгія», який мусів розтопити лід в серцях охоронителів «процентної норми», як подаватиме Лейба до університету...

Чайка симпатизував першій версії, але на ситуацію реагував по-своєму. Лежачи у вонючій телефонній землянці і смакуючи «телячу ніжку», він стиха говорив Семенові:

— Ухойдокає мене капітан, як постоїмо ще на цих позиціях...

— Постоєв?

— А то-ж...

— А ти, Ваня, не дери носа, підлабузься до нього...

— Іди ти в «Підлабузься»! передражнив Чайка Семена.

Семен Голубенко і Чайка великі приятелі, але вдачею вони були різні люди.

На кремезній фігурі Голубенка лежало тавро важкої хліборобської праці, а на широкому обличчі та в карих очах за монгольськими вилицями застигла лагідність та покора тільної корови.

Природа обмежилася сокирою, створюючи його, а щоб зменшити тертя вугластого Семенова тіла в людському оточенні, вона налила йому в жили замість крові каламутного олеонафту—чудового змазочного масла, що зменшує всяке тертя.

З іншої глини було зроблено Чайку. На голову вищий за Семена стрункий блондин з карими очима, він вражав своєю зовнішністю. Щось вишукане і разом з тим дике було в його постаті та в обличчі.

За грубим, майже брутальним поведженням, що виховала в Семенові військова казарма, почувалася якась м'якість та материнська ласка до Чайки.

— Ну, не сердься, я-ж знаю, що ти гордовитий пан! І Семен поліз на зовні.

Чайка сердито плюнув на стіну землянки й замислився.

На другому році своєї служби, ще за мирного часу Чайка дістав фейєрверкера, але по весні, як ішла батарея походом в лагерь, трапилася подія, про яку він нікому не розповідав, але в наслідок якої стратив свої нашивки, попав у немилість командира.

Разом з батареєю в лагерьі тоді поїхав і начальник дивізії генерал Оганов з своєю молодю дружиною Ліпочкою, як її називали позаочі однаково й офіцери й салдати.

Оганов швидко лишив батарею, поїхав до лагерью залізницею. Старечі кістки не терпіли похідної тряски. Генеральшине шатро з того часу почало крити од людського ока те, чого не могло вкрити од сторонніх ушей.

Молоді підпоручники щасливо конкурували з пристаркуватим голомозим Постоевим і капітан на одній стоянці рішив створити умови, в яких можна було б вжити енергійніших кроків ніж ті, що дозволяли тонкі поли похідного шатра.

Він запропонував генеральші прогулянку верхи, але Ліпочка несподівано поставила умовою, щоб їхав ординарцем не хто інший, як Чайка.

Постоев погодився, але невиразне підозріння заворушилось у нього. Це підозріння набрало цілковитої виразности, коли од'їхавши верстов зо три від лагерью, генеральша томно промовила:

— Мені набридло бути між людьми! Ви, капітане, не сердьтесь, коли я вас попрошу лишити мене одну.. Я хочу посидіти над прозорим ручаєм он в тому лісі і про когось помріяти...

Вона подивилась на Постоева так, щоб в нього не лишилося жодних сумнівів, що мріятиме вона про нього.

Після цього вона наказала Чайці їхати за собою.

— Подержиш коні на узліссі...

Капітан погодився але всередині у нього клокотіло. Він ніби поїхав на батарею, але через якийсь час опинився в лісі коло ручаю, де близьенько одне до одного сиділи Ліпочка й Чайка, а зім'ята амазонка генеральші могла стати причиною неприємних для неї пльоток...

— Бравого ви собі ординарця вишукали!—саркастично промовив капітан і пішов геть.

На тому саме тижні Чайку «розжалували» в каноніри з призначенням на важку й брудну роботу, а Ліпочка несподівано заскучала за своїм генералом і поїхала до лагерів залізницею.

Про цю подію ніхто на батареї, крім Постоева та Чайки не знав. Постоев мовчав, бо боявся зашкодити собі «по службі», а Чайка під загрозою Постоева.

«У гроб загнати хоче», думав Чайка, коли зумер польового телефону настирливо задирчав. Він схопив трубку:

— Слухаю, ваше-високоблагородо! В цю хвилю, ваш-високоблагородо! І висунувшись на зовні з отвору землянки, Чайка гукнув:

— Се-ме-не! Попрохай поручника Іванова! Капітан зі штабу дзвонить!

Поручник Іванов присів на сходах у землянку і взяв трубку телефону:

— Слухаю... Прорив на Сувалки? Неймовірно..... Контр-атаками... Святе діло! Чудово... Звичайно редут № 16 треба ув'язати... Так, так... Зараз дам розпорядження. Слухаю...

Поручник передав трубку Чайці:

— Ти, Чайко збирайся до редуту № 16. З тобою піде Лубенський спостерегачем, а Голубенко другим телефоністом. Візьми запасні мотки дроту, щоб з вечора звязок вже був. Розумієш?...

— Так точно, ваш-бродь!..

— Лубенський хай візьме стару цейсівську трубу... як розіб'ють, не жаль буде...

— Слухаю...

Як пішов поручник, до землянки заліз Голубенко, що чув усю розмову. Він мовчки сів проти Чайки і колупав пальцями диряву халяву.

Редут № 16 був місце, до якого люди йшли переконані, що назад їм не вертатися. Впродовж двох місяців невинних боїв шіснацятий редут проглинув не одну тисячу людей в сірих шинелях. Тяжкі рани, що давали змогу попасти в шпиталь, вважалися за щасливий вихід з редуту.

— Ну, Сеня, пиши батькам листи, а мені, матері його чорт, і писати нікому! Махнув рукою Чайка і замовк. У напівтьмі землянки Семенові здалося, що в голосі товариша бриніли сльози, але то, певно, тільки здалося—не міг Чайка Іван плакати...

З сімнацяти років він блукає по світу «без роду й племені» бо батько його—сільський дяк, вигнав Ваню з дому з чималою порцією батьківських прокльонів, як приїхав той виключений «з вовчим білетом» із бурси. П'ять років самостійного життя загартували Чайку, а важкі чували одеського порту стерли сліди його походження та бурсацької науки.

— Що я тобі скажу, Ваня,—підсунувся Голубенко ближче й заговорив пошепки,—тікаймо до німців... у полон... бо в редуті все одно вб'ють...

— Тікай, коли хочеш, а я лишусь...

Голубенкові увірвався голос:

— Коли ти ні,—то й я ні...

— Чого ні? Дурний, тікай... У тебе-ж жінка, діти... Мене уб'ють—ніхто не пожалкує, а не уб'ють—капітанські діти сиротами будуть...

— Чого капітанські? Не зрозумів Семен.

— Пристрелю його, курву. І зуби Чайці заскрипіли.

— Що ти, Ваню? з жахом у голосі вигукнув Семен і схопив Чайку за руку, а той одіпхнув його од себе і поліз із землянки.

У «передках» Чайка збирав телефонний дріт, старанно перевіряв його, намотуючи на мотки, а Лубенський чистив стару цейсівську трубу.

— Ну, на чорта ми воюємо?—говорив Чайка, як рушили вони на батарею.—Ну, німці нас захоплять. Ну, й чорт з ними! Хіба, при-міром, мені не все одно, чиї чували таскати? А ти, Лейбо—жид і будеш жидом і в німців, і в Росії.. І шана тобі, як сіркові в ярмарок...

Лубенський напружено думав.

— Ні, заслужу «Георгія», до університету приймуть. Промовив він з переконанням.

— Ех, ти!..

На батареї пристав до них Голубенко і вони разом рушили до лінії шанців.

Непривітно прийняла їх чорна паща редуту.

— Артилеристи?

— Так...

— Ваш бліндаж праворуч...

Чайка, Лубенський і Голубенко розташовувались на новому місці.

Редут № 16 сполучав дві лінії шанців, що сходилися під гострим кутом, випинаючись наперед до німецьких позицій. З редуту можна було боронити лінії шанців од ворожих наступів, бо поле спереду та з боків було відкрите для кулеметного та рушничного обстрілу. Вороже командування добре розуміло вагу редуту в справі оборони і тому вся артилерія добре пристрілялась до цієї круглої земляної фортеці з глибокими бліндажованими сховищами.

Не одну тисячу столітніх сосен зрубано і закопано в землю, щоб захистити людське життя од потоків заліза й оліва. Але це не дуже допомагало. Що-дня були забиті, знівечені та засипані землею у, здавалося-б, безпечних сховищах.

Увечері телефонний зв'язок з батареєю було налагоджено. Лубенський, приміццювавши свою трубку на попередньому виступі редуту, прийшов до землянки, де Семен і Чайка сьорбали з котьолків каламутний чай.

Чайка повідав батареї новини, що почув по телефону. Привезли теплі сорочки та валянки, завтра пшоняну кашу варитимуть на батареї, бо сочовиці немає...

Десь далеко на правому фланзі строчив кулемет і захлинався невимовною люттю, а зимова темрява з туманом по вінці наповнила чорну миску редуту і приглушила згуки.

Чайка думав про свою помсту, про те, що капітан Постоев сидить зараз у теплій халупі, перекоаний, що Чайка з редуту не повернеться. Лють закипала у Чайки і, щоб заглушити її, він розмовляв з товаришами про звичайні буденні речі.

— Ну, Семене, що там твоя Параска пише?

— Та все про злидні... Корова подохла, а коня забрала комісія. Десь тепер і мій Чалий воює...

— Треба воювати. Сказав Лубенський і з почуттям справленого обов'язку замовк.

— Та тобі треба. Ти прав собі добуваєш... Добудеш, в обидві руки! саркастично засміявся Чайка і розмова увірвалася.

Поруч у бліндажі за рубленою стіною бубонів голос, роблячи довгі назви:

— Блажен муж, іже не іде... Не сволодять Марфутке, не сволодять!.. іже не іде на совет нечестивих і на путі... Пойду, грить, поляжу, да й помьорла... і на путі праведних... А штоп ти сдохла, акаянная!..

— Це Михеїч молиться й лається, промовив Семен, що вже встиг зазнайомитись з сусідами.

Йому ніхто не відповів, але кожен подумав про бороданя Михеїча, уральського старовіра селянина.

Михеїч довго ще вичитував слова псалтиря, мішаючи незрозумілі йому слова псалмів і в голос висловлені думки.

Деся далеко на Уралі кинув бородань своє господарство, з яким зрісся своєю істотою і зараз турбує його господарчими турботами згадка про далеке село, де Марфутка лишилась на господарстві, певно дочка, або невістка, і не зволодає з ним.

— А я, хлопці, в атаку з піхотою піду, хреста зароблю! висловив у голос свою думку Лейба.

— Заробиш... дерев'яного... відповів Чайка.

Пізнього зимового ранку, як на світ позначалося, порушив спокій гарматний вибух. Горохом розсипалась крихка тиша по замерзлій річці та в очеретах болот, і більмастий день не в силі був позбирати того гороху...

Навколо редуту і над редутом гриміла стихія олива та стали, шматуючи землю. Біла земля вкривалася чорними плямами, а повітря наситилося пороховими пахощами.

Люди сховалися у бліндажі і полохливо тулилися до купи. Тільки дозорчі стежили за полем перед редутом та Лубенський, справляючи свої обов'язки спостерегача, направляв трубу в бік ворожих позицій.

Раптом вибухи стихли. Люди поставили новий кулемет замість розтрощеного ворожим набоем та однесли в запільну частину редуту двох забитих дозорців.

Бородань висунув голову з бліндажу, перехрестився широким хрестом:

— Акаянний!.. І не покладаючись на тишу, знову сховався у бліндаж, розмовляючи сам з собою: «Агечество!.. Єжелі ти царь—іді с намі кров пролівати!.. Міне атечество, а тебе? а тібе, спрашіваяю, што?.. куріцин пуп?...

Це Михеїч на самоті допитував царя, в години чорного розпачу та звірячого жаху. Як же-ж наставало заспокоєння, прокидалися в ньому вікові забобони, заглушені жахом, і охав тоді Михеїч, і прохав у старого бога, певно, такого-ж бородатого, як і він, прощення гріхів.

Батарея пристрелювалась. Лубенський передавав до телефонної землянки:

— Перельот! Правіше!.. Ноль—ноль—два!..

— Питає командир, по чому стріляємо. Кричав Лубенському Семен.

— Кулеметні щити!

Тепер стихія вибухів перекинулась на той бік, де німецькі лейби, чайки, михеїчі та семени очікували на свою пайку заліза чи олива.

В редуті люди повиходили із сховищ і весело дивилися через амбразури в бік «ворога».

— Молодця антилеристи! вигукував експансивний молодий салдат.

— Молодця, коли нас не б'ють, розважливо промовив старший.

— Буває, бовкнув хтось...

Раптом у повітрі зашуміло, як од тисячі крил. Люди кинулись до бліндажів, але набої випередили.

Олив'яний дощ шрапнелі, гряд крихкої криці бризантів, вулкани великокаліберних гранат скупчилися коло редуту, в редуті і по-над редутом.

Не встигла ще впасти підкинута вгору земля, як знову рев і ляскіт...

Працювала фаланга.

З моря реву і гримання виривалися тоненькі струмочки людських стогонів. Пошматовані люди з одірваними руками й ногами, з розпоротими животами благали допомоги або смерті. Ніхто не допомагав, лише залізо щедро дарувало смерть.

Ті, що сховалися в бліндажі, були придушені обвалами і нелюдський стогін чувся з-під землі.

У щасливому куточку в бліндажі Чайки і Семена чоловік сім очікувало на смерть. Чайка сидів на апараті, що давно вже не працював, бо дрти всі було перебито набоями. Втягнувши голову в плечі, прихилившись до Чайки, сидів Семен. В найдальший куток забився Михеїч.

— Господі Ісусе! Господі Ісусе!.. вигукував він і божевільними очима дивився на отвір бліндажу.

Як же гарматний рев дійшов свого апогею, бородань-уралець, забувши свій старовірський звичай, що не дозволяв лаятись «чорним словом», вигукнув:

— Братци!.. Царіца небесная!.. А мати твою в царей і царенят!..

— Правильно! «А то царіца небесная!» Передражнив Чайка Михеїча.

Новий скажений вибух заглушив слова. Перед самісеньким отвором бліндажу вибухнув набій і два молодих салдати, що сиділи ближче до отвору, посунулися вниз на живих людей. Михеїч схопився за плече і зблід.

Ще теплими трупами наполовину затулили отвір, а ранене плече Михеїча сусід зав'язував брудною ганчіркою.

Над вечір стрілянина почала вщухати. А як засутеніло—все змовкло.

Німці видимо одклали свій наступ.

Туман вставав знову над болотом та річкою і обволікав вечірні силуети.

Перший вийшов з бліндажу Чайка. Наступаючи на трупи, присипані землею, ковзаючись у кривавих калюжах, пішов він до того місця, де мав свій пункт спостереження Лейба Лубенський.

У сутінку вечора чулись стогони людей, що копали, та глухі голоси з-під землі.

Чайка шукав Лейбу і, нарешті, знайшов. Цейсівська труба, яку «не жаль, коли й розіб'ють», цілісінька стреміла над бруствером, а коло

неї, підігнувши коліна до підборіддя, заплутавши пальці у власних кишках, лежав захолонувши Лейба. Шкляні очі, запорошені землею, дивилися кудись у бік.

— От тобі й хрест, пошепки промовив Чайка і пішов до бліндажу.

— Убито Лейбу, сповістив він Семенові.

Команда санітарів забирала ренених та одкопувала завалених землею. Михеїч, йдучи з редути в-останнє, з неймовірною огидою поглянув на чорну пашу.

— Будь ти прокляті!..

Свіжі салдати зміни, з жахом телят в кошарі різниці, збивались у купки і шептались.

Чайка послав Семена ладнати дріт до батареї, а сам лаштував апарата.

*

Як було полагоджено телефонний зв'язок, Голубенко подзвонив до редути:

— Наказано нам у двох тримати пункт спостереження. Зараз іду до тебе...

Через півгодини Семен розповідав Чайці віч-на-віч, сидючи в телефонному бліндажі:

— Капітан сердиться. Каже: сволочі, спостережень підчас бою не передавали, зв'язку не підтримали...

— Шкодує, що мене не вбито? Нехай тепер сам держиться...

Дні проходили за днями, а на фронті настала відносна тиша. Ні Чайку, ні Голубенка не змінили, як то завжди робилося після важких боїв, а Чайка довгими ночами, гартуючи помсту, очікував на зміну.

Але капітан Постоев, зневірившись, певно, у можливості здихатись Чайки, вирішив спровокувати його на дисциплінарний злочин. Одного вечора передали Чайці з батареї, що командир призначив його за свого денщика. Такого знущання не сподівався Чайка і, як божевільний, метався по редутіві, а йдучи на батарею, сказав Семенові:

— Ну, хай курва запам'ятає. Тепер вже йому амба!

Голубенко, що весь час мовчав, підсунувся до Чайки ближче й прошепотів:

— Ти, Ваню, тільки так, щоб ніхто не знав... Тихенько... А як що, до німців тікай і я з тобою...

Чайка махнув рукою і пішов.

Капітан не спровокував Чайку на дисциплінарний злочин. Хоч як був збентежений Чайка, а стаючи до нових обов'язків, не протестував, ретельно «козирав» капітанові, а той підозріло, з затаєним здивуванням дивився на нього...

На третій день після нового призначення Чайчиного на батареї заговорили про наступ.

Батарея мала пробивати колючий дріт супротивника, для проходу піхоти. Пристрелюватись по дротові пішов сам капітан Постоев і от вже зрана передає Голубенко з редути № 16 капітанову команду на батарею.

А Чайка готувався. Він твердо вирішив далі не одкладати своєї помсти.

Старанно почистив «ногана», перерахував кулі в барабані і поклав револьвера у кишеню «насіпом». В землянці, де Чайка спав з іншими «халуями», лишилася кобура з шнуром, якого ніби причеплено до револьвера.

План був такий: над вечір, як покличуть капітана обідати на батарею, а про це Чайка сам передає телефоністам, вийде він назустріч Постоєву і в тому місці, де перед редутотом № 16 у бальці поплуталась ліщина, він застрелить капітана.

Нетерпляче Чайка чекав вечора, а як, нарешті, передали капітанові, що його очікує обід, вийшов з батареї, тримаючи в кишені спітнілою рукою револьвера.

Чайка сховався у лощину, од нервового напруження зціпивши зуби. На фронті лунали поодинокі вибухи.

Дійшовши до низу лощини, він зупинився. Вгорі, з боку редуту з'явився силует людини.

«Він!» подумав Чайка і витяг револьвера з кишені.

Чоловік не йшов, а біг по схілові гори і, коли він наблизився, Чайка впізнав Семена. Він був без шапки, з чола стікала чорна смужка крові, а правою рукою тримався за голову.

— Що таке, Сеньо?

— Поранено! промовив тремтячим голосом Голубенко і одвів од голови закривавлену руку.

— А капітан? з напруженою тривогою запитав Чайка. Рука до болю тиснула револьвера.

— Капітанові... голову одірвано!.. і Семен побіг далі на батарею.

Чайка скам'янів. Револьвер випав з руки. Ні думок, ні чуття. Тільки якась невимовна порожнеча.

І раптом відкілясь з глибини піднявся шквал скаженої люті, що вилилася в дивовижній лайці, в якій редут № 16 було сплутано і з богом, і з матір'ю, і з гробовою дошкою, і з вірою, і з кров'ю. А як останні слова затихли у пустельній лощині, Чайка безсило сів на землю край стежки, що вела до редуту № 16 і, гірко, по-дитячому заплакав...

Діогенське оповідання

Ю. ЯНОВСЬКИЙ

НІМЕЧЧИНІ

(пісня)

Ой, візьміть ще раз кресало,
Кресоніть по чорним хмарам!
Перекуйте в зброю рала
Янчарам!

Хай захлюпа дощ червоний
По країні від Берліну...
Ви, на ворожії загони,
На коліна!

Ліпше куля в серце кволе
Ніж та шибениця ката...
Ти, Лібкнехтів комсомоле,
Чуєш, брате?

Відпочиньте на руїнах,
На фашиських, на ворожих,
Тай ізнов за карабіни—
Ми поможем!

Ви дивіться—сонце встало,
Туманом пливуть примари...
Ой, візьміть ще раз кресало,
Кресоніть по чорним хмарам!

1924, червень.

ПОНТОНИ

(поема)

Забули ми днів тих втому,
Забули ми ночі крик,

І сіро-зелені потони
На темній воді—Дніпрі.

1.

Долина в тінь ховала глиб,
Дніпро пісками шелестів,
А ми як лиси проповзли
Крапками теплих тіл.
Херсон старий позаду став
Та попереду—сам Дніпро.
Чого ти? Серця не спинив?
Нехай оддзвонить буйна кров!

Був тихий ранок на горбах.
В росі холодній ковила.
Осінній вітер—в синій дах,
На захід зорі посилав.
«Рушай!»—сказав тоді комрот,—
«Рушай!»—водою з-під імлі.
І ми схилились на Дніпро,
На комиші лягли.

Хвилини нам, як стук годин,
Холодну воду б'є рука.
Хіба осіння мла води
Могла спинить більшовика?!

2.

На березі ворог був.
На березі дріт коловсь.
На темнім піску бухти
Кожен із нас схолов.

Зарилися ми в пісок.
Тихенько лежали так.
Стелився туман високий.
Зуби дзвонили такт.

Лежало нас сорок один.
Всі мушки дивились у дріт.
А ранок навколо ходив—
Ранок устав з-за гори.

3.

Наш більшовицький батальон
Дніпром посунувся до нас—
Лиш весла хлюпали в понтонах,
І звуки вітер десь погнав.
Понтони йшли, пливли у млі,
А вігер—сонь, а вітер—линь...
І ліс вгорі, і ранок ліз.
Запахла кручами полинь.
Та на середині води
Побачив ворог і почув.
Із кулеметів вдарив дим,
І на понтонах дих ушух.

Тоді пустили там мотор,
І поспішав тоді двигун.
В воді шрапнель робила шторм
І рвались пуки людських струн.
Ми мушки тихо навели,
Патроном клацнув автомат—
І через дріт нам полягли
Шляхи атак за владу Рад.
Аж сонце золотило синь,
Аж вітер відігнав туман
На всі степи, на всі ліси
Бив перемогу барабан.

Забули ми днів тих втому,
Забули ми ночі крик,
Сіро-зелені понтони
На темнім Дніпрі.

К. БУРОВІЙ

Х А М И

РЕВОЛЮЦІЙНА ТРИЛОГІЯ

I

П'ЯТИЙ РІК

*Свою слободську симфонію при-
свячую Клавдії Сапоровській.*

УВЕРТЮРА

Мука у мене нерозважна і любовь у мене молода.
І от починаю писати книгу про наших людей.
Про людей з Черепівського яру, що мазницями дражнять.
Обійму лоно землі руками своїми і буду реготати від щастя.
Буду цілувати волів та овець першими поцілунками.
І коли знайду мішок, що в нього зібрано все лихо землі, так по-
несу його на плечах своїх.
І може впаду.
Але сміх бризне з очей моїх з пригоди найменшої радості.
І крові на віях моїх не побачить ніхто.
Велика буде книга моя та не буде в ній особистого героя, хоч
дуже люблю я трьох хлопчиків, що вийшли з села в однакових сви-
точках білих і пішли різними шляхами.
Героєм моєї книги будуть люди та степ.
Степ і люди—оце герої мої.
Я зачерпну в жменю грязюки вогкої і намалюю нею картину
слобідського життя.
І з першим блиском сонця зійдуть на моїй картині всі радощі
зеленого поля.
Буде й руде.
Я люблю все на світі, навіть панського собаку Діка, та він рудий—
і руде місце йому, бо я малюю картину на всі фарби життя.
Я не сантиментальний,—і тому не буду писати кров'ю серця свого.
Щоб тепер дошкулити минулим, треба пасма нервів своїх наелек-
тризувати в жабрій дротяний.
Але я ніжний.
Буду цілувати волів та овець першими поцілунками.
І може впаду біля картини своєї...
А на ній—степ і люди.

Люди та степ.

А коли мені скажуть, що того життя вже немає, я відповім: лишилася пісня.

А там де пісня—гей!—як там багато життя.

*

І от я чую слобідську симфонію...

Далеко забута музика.

А в ній дитячі мірі, дитячі сни.

Кожна душа тремтить, як згадає музику колиски своєї.

Тремить і вбачає «мальовані бильця».

І я.

Дзвіночки степу мого!

Пахощі рідних колючок, паслін—великі ласощі мої, калачики, латаття та жабрій,—починайте-ж виводить свою добру музику.

Про здирства, пожежі та грім.

Про дитячий вишневий цвіт.

Б о в—

б о в—

б о в!

На пужарь!

На пужарь!

Б о в—

б о в—

б о в—

б о в!..

*

Цілує землю сонце і гравій нагріває.

В піску та пилюзі царюють діти малярійні.

Ім «сорок зірочок»—безмежне щастя.

Аж ось біжать, аж ось летять на баских конях паничі.

Вітрець легенько шуплагтя панянкам піддуває...

Канфети кидають слинявим дітям.

А самі геть, на вигін.

Канфети кидають.

Блищать канфети!

У дітей собачі очі: біжать, біжать за паничами.

Бо блищать, блищать канфети!

А панянки—

тоненькі та високі,

ніжки ніжні,

зубки білі—

підскакують, регочуться, на кониках вигравають—

канфети кидають в ямки,

в провалля.

У дітей собачі очі—вони в ямки, бо блищать, блищать... немає... канфетів вже немає.

Почали вилазити, а навколо баскі коні та батоги.

Лящать! Лящать!

Іжте-ж, іжте-ж, собачі очі!

Батоги ляскають—втікають діти.
Панночки заходяться: їм чудно.
Коли—

б о в—

б о в—

б о в—

б о в!—

кінь

голубої панночки

стоптав дитину. Воно маленьке—Гриць Сова—маленьке, білобрисе. Із голови у нього кров іде. Тоді йому іще дали канфетів.

А воно бере та репетує, тисячується:

— Щоб вони подошли ваші коні!

А з голови у нього кров іде. Йому перев'язали голову хусточкою пахучою та білою як метелик.

А воно, мале, тисячується:

— Щоб вони подошли ваші коні.

Щоб не лаялось при паннах, панич те совеня ще оперещів добре батогом—бов!..

*

До вечера Грицьком вже став: все зрозумів, прорізає темряву очима.

Товаришам маленьким каже:

— Тепер я вже знаю, що з панами робить.

— Ми їх підпалимо! дзенькнув кріз зуби другий.

І третій прошепотів:

— Спалимо.

А від хусточки на Грицевій голові й досі пахло ніжними, ніжними пахощами:

б о в—

б о в—

б о в!

*

Отак я починаю писати книгу про степ.

Степ і люди—це герої мої.

Гей!

Мій любий степ... розлогий степ, широкий та кривавий!

Як не кохать тебе, коли Олонія й Сибір твоїми згуками мене зростили?

Як не кохать, коли тебе я тільки й бачу, що в мріях та в піснях.

Тебе... та кров.

Червону кров.

Линючий степ.

I

Бувалі люди бачили наш степ квітчастий.

Не подобався бувалим людям цей степ, бо він безкрай.

Линючий степ.

Влітку він співає свою пшеничну пісню й тихо-тихесенько диха в спеку. А на обрії барашки грають.

Сльотою розчавлює всі дороги в-осени, а взимку вбирається в білу-білу білизну снігову

В білосніжну.

З'єднається небо з землею—зникає обрій.

Білі балки і білі буєраки, білі хмари і біле небо з якоїсь велетенської витушки змотуються білесенькою бабусею буття на один білий клубок, що перетворює степовий світ в якесь небувале біле море.

Степ спить. Його горілкою та злиднями сповили.

Степ спить.

І диха важко...

І тихо—тихе життя. Етнографічне. Таке тихе, що хочеться заголосити:

— Годі! Годі! Го—го!..

Степ—це кругле біле море.

Сонне царство.

Дощатий білий теремок—без вікон, без дверей. Круглий.

Кругле біле море. А по білому морю дзвоники дзеленчать—великим шляхом.

Шлях, як тудою їхати, зоветься Росошанським, а як назад, то вже—Калитвянським.

Зараз тройка біжить назад,—везе Черепівського волосного писаря Хорішка.

Од снігової дороги по білому морю дзвоники дзеленчать.

Паристі перисті коні роблять своє діло поважно, як по нотах: корінна шкапа рівно біжить, права пристяжка басує, все забирає й забирає головою, а ліва витанцьовує. Так і треба для порядної тройки! робота підручної в ногах, бороженної—в голові, а корінна повинна дугу нести не теліпаючи, а рівнесенько, неначе молодича з коромислом, щоб не розіллались дзвоники. Дзвоники невгаваючи дзеленчать, а глухарі на бороженній пристяжці, мов бубон до цимбалів, додають танцюристих наголосів.

І як тільки кивне, крутне глухарями бороженна, так підручна й завикаблучується,—так і заперебирає ногами; так неначе й затриндика.—А наритники довгими та рясними китицями, мов циганською юпкою, підмітають білу пилюгу білої дороги.

Поштарь Данько тільки регентує на передку, держучи в одній рукавиці пасмо віжок, а в другій тоненьке тернове пужалко з одинарним батіжком.

Хорішок зліг у задку, закутавшись великим кожухом так, що навіть носа не видно. Високий комір теплими ковтунами закутав голову з малахаєм, а поверх коміра шия зав'язана товстим казінетовим платком. Ноги накрито наліжником. Як-би не пара з цього опудала, то ніяк не можна було-б визнати його за живу істоту.

Слуха чи не слуха Хорішок, Данько всю дорогу баляндрасить своє.

— Куди воно все дівається? Років двацять, як на Солонцях розбишаки були. Саме під оцим містком, що переїжджаємо, хотіли вони задушити Матвія Макаришенкового, а він їм і каже: «Хрест мене бий, у пригоді стану»!..

— Га? ворухиться Хорішок.

— У пригоді стану. Ото вони й поладили з ним: він узявся продавати награбоване добро.

— Яке?

Награбоване, кажу. Ото вони удвох з Андрусенком і продавали. А раз принесли їм злодії п'ятнацять тисяч чистого срібла, щоб сховали. Так вони те срібло сховали, а самі до в'язниці чи там до станового: так і так, кажуть, ваше благородіє... а про гроші мовчок. Злодіїв половили та на Сибір, а Макаришенко з Андрусенком багатирами поробилися.

— Га?

— Та чи ви, Петро Мироновичу, глухі стали, що все гакаєте? Я кажу, що з отих грошей вони й розбагатіли. З отих-же грошків і Андрусенкова крамниця. А в цьому Осітнягуватому озері, ще як я погоничем був, воли плавали, дна не дістать було. А вовкулаків тут було! Бігають було, бігають по Водяному яру, позапарюються, та сюди води п'ють. Кіндрат Халаїмів одного вилами наштрикнув,—став шкуру знімати, а з неї й виплигнув парубок.—«Дякую, каже, вам, чоловіче добрий, що ви мене визволили. Це, каже, мені тернівська жінка поробила, а сам я, каже, Приблудин, із Калитви.— Оцей саме Приблуда зараз старшиною у Калитві ходить.

— Не патякай чорти батька зна чого, буркнув Хорішок.

Данько замовк. Зробив цигарку, обітер рукавицею свої довгі вуси й почав на іншу тему:

— А чи правда, Петро Мироновичу, що гапонець згоджується піти на замиреніє.

— Правда, правда.

— Чого це він такий сердитий—догадується Данько: чи не того, що я начальство з вовкулакою зрівняв. І добре знаючи натуру Хорішкову, спитав:

— А чи нема у вас, Петро Мироновичу, хоч по чарочці? Щось не весело ми їдемо...

— Пхі! Та ти-ж мені памороки забив! Як це так—нема? Аж дві пляшки, а ти мені памороки забив своїми вовкулаками. Напини коней та нехай потім ходою йдуть.

Розкутався Хорішок, дістав з під наліжника ремінну торбу и вийняв з неї пляшку.

— Як це так—нема, матері його біс? З білою головкою! і чарочка—все є. Я живу так, як в старовину жили. Колись люди і до церкви з чаркою ходили. І в мене чарочка завжди в кишені. Ти калитвянського попа Опанаса знаєш?

— Отця Ахванасія?—спитав Данько.

— Умгу—промикав Хорішок, бо в зубах у нього вже була відітнута пробка.

— Хто його тільки незна, спитайте.

— Так ото я сповідався у нього, як писарював у Калитві. Поступив я в Калитву, з попом до сповіді не стрічався, а він таки вже прочув про мою звичку—чарку в кишені носити. От і оповідаю йому про свої гріхи, а він і питає: «А ще чим грішен?—Хабарі, кажу, брав і жінок дуже люблю. — «А ще»? — питає. — Та неначе вже все, кажу

отець Ахванасій. «А це що?»—питає.—Коли зирк—аж у нього в руці моя чарка. Я й нечувсь, коли він її витяг із кишені.

— Та й стерво-ж і не піп—усміхається Данько.

— Я так і згорів...

— А він?

— А він понюхав чарку—пахне горілкою. Ви, кажє, Петро Миновичу, поговійте до причастя, а потім просю милости до себе—вип'ємо добре і чарочку тоді-ж вам віддам. Хорішок налив чарку:

— Держи!

— А ви ж?

— Тобі гилить. Я починать не люблю.

— Ну, будьмо ж!

— Держи й другу.

Випив дві й Хорішок. Попробували ковбаси:

— Гарна, з часничком... Ну, Данько, тепер ти наливай. І нічого витришки ловить: як вип'ємо, так і наливай, так і наливай.

Коні ходою пхають сніг. Легенько смикають дзвонки,—тихо ворухнуться глухарі. Данько підложив під себе віжки й пересів на передку лицем назад, поставивши закацюбілі чоботи на писарів наліжник. Випорожнили одну пляшку, почали другу.

— А це хто? Напини.

— Тпру!..

— Відкіля? питає Хорішок дядька в довгій свиті.

— Із Тернівки.

— На станцію?

— На станцію. Насіння везу.

— А не зустрічали земського?

— Вороного тройкою?

— Еге-ж. Кожух шерстю наверх?

— Зустрів.

— Далеко?

— За полковниковим лиманом.

— Так. Виходить—обидві Черепівки проскочив?

— Та вже ж, що проскочив.

— А нам цього й треба. Данько, налий! Викушайте, чоловіче добрий. Хоч і випили ми з Даньком, а багато з себе не воображаємо: на начальство озираємось...

— Дядько випив і, закусуючи замерзлою ковбасою, промовив:

— Та то вже так.

Дядькова підвода рушила.

— А ти, Данько, пожди панять — нехай коні трохи... та й нам треба.

Крекче Данько, залізаючи на свій передок:

— А ще земський! І з полковниковою жінкою живе, й зусіма вчительками, й солдаток та дівок до нього водять...

— А тебе заздрість бере?

— Не заздрість, а оте, що на панів ні бога, ні чорта нема, а мужикові все гріх та гріх.

— Буде й на панів чорт: там у Петербурзі таке робиться...

— А що?

- Тоді побачиш.
— Розкажіть, ви ж газети читаєте.
— Таке, що й розказувать ніззя.
— Та хіба ж я?..
— Та ти не хіба, а язик твій хіба. Зараз опублікуєш. Потому в тебе не хвата воображенія. Розумієш--не хвата воображенія.
— Та це ви здря. Це ви, що я чоловік балакущий? Так і у Вас язичок, як та терниця: завтра-ж усім все потихеньку оповістите.
— Ну годі, годі!
— Та воно годі, а тільки про вас люди балакають...
— Шо?
— Та що не розбереш, кажуть, за кого наш писарь, чи за мужиків, чи за панів.
— Ну?
— Більш кажуть, що ви за панів руку тягнете.
— За панів? Я за панів? Та брехали їх батька діти! І не воображав! Дурні черепівці, ви ще мене не знаєте. Я... почекайте трохи!.. Я оце їду з тобою, а ти знаєш, що мене справник на семеро суток арештував?
— На семеро?
— Еге-ж.
— Та за що-ж?
— Наливай краще... та й хай йому біс!
Коні ходою пхають сніг. Легенько смикають дзвоники, тихо ворухаються глухарі. А по білому морю чорні хвилі піднялися.
Доїхали до Василенкової могили.
Смеркалося.
— Тай гарно-ж п'ється на сон грядущий, матері його сторчака! Данько!
— Агов?
— Люблю я воображати по п'яному ділу. Розумієш одно воображення.
— Та воно конешно,—згоджується Данько.
— Ти напини біля могили—доп'ємо уздром, а потім... потім задзеленчимо.
Напинили.
Допили.
Ніч.
— Гарненько, гарненько закутуй. А тепер сідай та одно паняй, одно паняй. І про оцю могилу Василенкову розкажи мені, бо люблю я дрімати воображаючи...
— Та воно конешно—погоджується Данько: цікава річ оця могила! Гей, но! коники—но! Пцу-пцу!
І заграли дзвоники, загарикали глухарі.
Данько оповідає про те, як ще за якогось гетьмана Багдана, що його добродієм звали, — панів різали. Тяжко тоді людям жилося на Україні і вони втікали на Острогорщину, на оці степи, що тоді лісами були. Де Черепівський рівчак, там тоді велика річка була, а в Лимані й дна було не дістать. Аж отоді втекла сюди з Київщини жінка, що прозивалась Василенчихою,—з дев'ятьома синами. Од цієї баби Василенчихи й розплодились люди по Черепівському яру. Проживала вона

тут п'ятьдесят років, синів поженила і онуків та правнуків діждала цілий полк. Аж гульк—і пани з'явилися і почали описувати землю. Усі оці землі тоді присвоїв собі сотник Чапля, прапращур оцього нашого генерала Чаплинського. Та не скорилась стара бабуся Василенчиха— пішла на Чаплю війною з своїми синами та онуками, одігнала його аж за Черепівський рівчак, та ще двадцять років була вільною господинею Черпківського яру. Знав Чапля, що поки жива бабуся— землі йому не одібрати, і пішов на хитрощі. Прочув він, що бабуся Василенчиха зібралась іти на богомілья у святі гори і засів за кущем отут біля могили. Тільки бабуся з ним порівнялась, він її застрілив із рушниці. Довго плакали сини та онуки, насипали оцю могилу, а через рік уже й землю у них Чапля одняв.

Під бубоняве Данькове оповідання дримає Хорішок. Сниться йому справник з сердитою червоною пикою та старесенька-сивесенька бабуся Василенчиха. Справник кричить на бабусю Василенчиху: «Я тебе запорюю!» А вона йому тихесенько відповідає: — «Ти не кричи. Ти ще дурний. А люди, голубе, як піднімуться—так нікуди буде і втікати. А справник як затупотить: «На семеро суток!—так у Хорішка аж мороз по-за шкурою подрав.

Одривчасто дзенькають дзвоники, глухо гарикають глухарі.

А Данько тільки пцукає:

— Пцу—пцу!

Перед очима у нього зайнялась тисячею зірочок—віконець Велика Черепівка—слобода.

II

Сніг на сонці... ба ні: сонце світить на сніг.

У сугробів сльози на віях від радості.

Сонце всміхається, прикіпає, а сніг мліє, блищить.

Посеред улиці чийсь жовтий півень крильми б'є.

Від сонця почорніли кізяки на дорозі.

Сніг умре.

А сонце підморгує,—крізь четверо вікон бгається в «присутственне місце» Черепівської волости, доторкується до канцелярських річей, гладить зелену скатерть і втихе сяйво убирає голову Хорішка.

Ця голова гідна такої ілюмінації:

— У нашого писаря голова мов коровою вилизана—подейкують черепівські люди: нічого на ній не росте.

— Голова міністерська — згоджується й сам Петро Миронович: розумна голова, хоч і неродюча.

Вилиняла голова, бо багато думала.

Ще й досі бігають безброві очі—сизі, мокренькі, прожогі. Сивим пасмичком причепилась до червоного лица борідка: «по-культурному» — французька, а по-черепівському—цапиняча.

Хорішок сидить за зеленою скатертю, а над головою у нього— в визолочених р'яхах — «ныне благополучно царствующий государь император». Кінець стола—старшина. То сидить, то схватиться. Схватується, трясне рудою бородою, а зморщена пика й розморщиться. Старшина маленький чоловічок, а кожух на ньому—покритий казінетом—

широкий: ряси як хвилі. Обличчя невелике, а ніс довгий. Бракує симетрії старшині, а до того ще й не личать чорні очі, що неначе не зрозуміли чогось і шукають відповіді в одній крапці. Ряси—як хвилі, неначе хто міхи перебирає. А як тільки сяде — й пика зморщиться.

Хорішок раз-у-раз звертається до старшини:

— Як бачите... вообразіть, Петро Тихоновичу!

Старшина щось уявляє, бо до писаря долітає тоненький питаючий згук:

— О?

— Виходить, Петро Тихоновичу, кошенята горох поїли: на п'ятеро суток!

— О? О-ба-о!—схватився старшина.

— Та це ще не все! розпалюється Хорішок: ви гадаєте на війну їм коней треба. Війна кінчається — нас уже розколошматили японці. Це їм, чортам, потрібно коней, щоб хахлів було на чому втихомирювати. Иш — мобілізація, «поверка»! Зібрали писарів з цілого участку, з семи волостей—играшка? Самі нічого не тямлять, а я трицять літ писарюю, так мене екзаменувать!

— О ба-о!—співчуваючи присів старшина.

— Два дні без діла держали нас у Росоші, а потім таки писарчуки подивились на наші військові діловодства — все як слідує бути: чисто окуротно, на своєму місці, скрізь оте по височайшому повеленію... Гаразд. Далі закликають до присутствія—позасідали: воїнський, справник, член, земський і таке-сяке, — екзаменують нас: чи пам'ятаємо інструкцію на випадок кінської мобілізації...

— О?

— Воїнський і питає у ровенського писаря: от у вас, каже, згідно з інструкцією, призначено нарошних на випадок височайшого повеленія, а скажіть, що робить, коли селянин, котрого призначено нарошним, отоді саме захворає або на поле поїде? Ну той рапортує: так і так—первого попавшого мужика... Як слідує бути. — А що — це вже справник до сімейського Литюка: що повинен робити нарошний, коли у нього в дорозі кінь здохне? І Литюк вірно відповідає: узяти у найближчого сільського старости коняку і їхати кудюю слідує. І тільки зиркнув на мене, справник, а мене зло взяло...

— О! як не взять?

— Я його й питаю: а скажіть, ваше високоблагородіє, що шкапа повинна робити, коли в дорозі, сохрани боже, нарошний помре?

— О?! Та невже? підскаочив старшина і зморщине обличчя у нього розморщилось.

— Отак йому й ляпнув! Навколо всі витріщились—ошаліли, а він мимрить, мимрить та як закричить: на семеро суток! Спасибі, воїнський уговорив—на п'ятеро.

— Оце сатана!

На дзвіниці вдарило в дзвін: бов!

Церква стояла на площі, біля волости, і згуки були молоді, близесенькі:

— Бов-в-в-в...

— Хіба сьогодні свято? спитав Хорішок.

- Та ні,—у малий дзвін та й рідко б'є: це по схід душі.
— А хто-ж умер?
— О! чи я ж знаю?
— Ну царство йому німецьке.
Бов-в-в!..
— А чи Петро Миронович у присутії?—рипнули двері.
— Хто там?
— Та це я—солодесенько промовив чоловічий голос.
— Прошу, Денисе Івановичу! Як здоровлячко?
— Та оце батько вмерли.
— Батько?! Іван Мусійович? Царство ні... небесне. Коли-ж?
— Та на зорі... Я оце зараз від церкви—замовив по схід душі
подзвонити.
— О — ба — о! а казав — не вму... гей—гей, якого дуба під-
валила! Цимбала!
— Божа воля, Петро Тихоновичу.
— Так, так. Хай же йому земля пером.
— Так я оце до вас, Петро Мироновичу, щоб пустили сусідського
хлопчика савтирь почитати, десятничка вашого, Павла.
— Зділайте милость, Денисе Івановичу, хай почитає—діло таке...
— Атож—погодився старшина: приємніш хлопчик, ніж отой
ос—помилос.
— І не говоріть: согрішеніє одно, а не посаломщик. Так ви-ж...
Петро Мироновичу! Петро Тихоновичу! На обід приходьте, а я ще до
якомої забіжу... а хлопчика я зараз візьму, Петро Мироновичу.
— Добре, Добре. Бувайте здоровенькі.
Зник Денис Іванович, замовк і дзвін «по схід душі», погас і тихий
настрій в «присутії».
Тверезі докази старшини тільки дратували Хорішка.
— Я справникові цього не подарую.
— О! та що-ж ви зробите?
— Що? Побачите тоді що!
— В кашу наплюєте?
— Наплюю.
— Ні,—воно вже видко, чий чорт старший.
— Так ви може гадаєте, що я буду п'ятеро суток сидіть?
— О! а як-же!
— Буду?
— Та будете-ж. Скачи, враже, як пан каже.
— Лусну, а не буду!
— Хіба луснете.
— Лусну! Я їм, чортякам, таку катавасію устругну, що поки й
поздихають, будуть пам'ятати кінський екзамен!
— Знаю я ваші катавасії: нап'єтеся і будете патякати, а потім
вам-же й дістанеться. А ось краще—мене пан кликав,—так ходімо до
нього та попросите листа до справника...
— Не піду! Здохну, а не піду більше.
— Вільному воля.
— Так, Петро Тихоновичу. Слухайте, і на них уже каюк прийшов.
Справжній каюк. У Петербурзі бунт: розстріляли робітників за те, що

пішли до царя скажитись. Тепер скрізь страйки... і в Вороніжі бастують. Тай селян на панів чортом дивляться. От-от...

— Бач... Петро Мироновичу! Не будьте малою дитиною, не лопочіть казна-чого: наша хата з краю і... а то ще підслухає якийсь грець, так і Сибіру мало...

— Боїтесь?

— Та чого мені боятись?

— Правди боїтесь!

— Дурошів я боюсь. Гей, Петро Мироновичу, ось прикусить свого язика, бо його нам на лихо причеплено. Алеж мені до пана треба, а ви вже самі розсудіть отих бісових молодих—діда Микиту та бабу Ваську—вони там, у сільській, чекають—знов побились.

— Нікого я не буду судить, нічого я не буду робить!

— Та що це вас їдзь укусив, чи що?

— Я теж застрайкував! одрізав Хорішок.

— Пху! грюкнув дверима старшина.

Хорішок і собі—одігся, одчинив двері і дав такий розказ волосному діду та десятникам:

— Хто-б не прийшов—усім кажіть, що сьогодні день неприсутенний.

На дворі теплішає... Чийсь жовтий півень крильми б'є. А у сугробів сльози на віях від радості, що побачили сонце. На сонці-сніг...

III

На зорі народжуються люди і перші згукі весняні. А смерть—вночі. Бувають ночі безнадійні: без згуків, без зірок, без гавкання собачого.

У такі ночі не спить тільки той, хто на передодні скинення свого бога з п'єдесталу.

Українські люди народжуються на зорі, а вмирають надвечір. Цимбал помер на зорі, а зараз уже ніч і хлопчик Павло голосно читає над ним псалтирь.

— Серце моє смятеся, остави мя сила моя, і світ очію моєю, і той несть со мною. Друзі мої і іскренні мої прямо мне прібліжішася і сташа...

На столі труна, вбрана білим серпанком та чорним плисом. В труні—дебеле тіло. Від нього розповсюджується негарний дух розкладу. Живіт опух, ліва щока надута, ніздри та уші заткнуто бавовною: з них тече ропа. Важкий дух. Не розібрати, відкіля він: чи з голови, на котрій решта волосся, рідкого, сірого, здається натиканим у восковий зліпок, чи від свічок, що тануть дрібними сльозами. Екзотичний дух, але важкий, отруйний. А в тім, може це пахнуть гвоздики та васильки, котрими набита подушка та уквітчано у головах мерця; може це пахне олива в лампадці або кутя з медом, може так пахне не тільки смерть, а й життя?

— Упокой, господи, новопреставленого раба твоего Іоанна—тремтів голосок хлопчика після кожної кафізми.

— Впокой, господи, раба Іоана—ворушились баби, що дрімаючи сиділи на канапці, на лавах і долівці. Хрестились, зівали й знов починали дрімати.

А на дебеле тіло мерця падали страшні слова хлопчика:

— Рече безумен в серце своем: несть бог: растлеша і омерзішася в беззаконіях, несть творяй благоє.

І вперше вразило читальника питання: несть бог, чи єсть бог? Павло тільки чотирнадцятилітний хлопець його схопив жах і він несвідомо вдруге проголосив:

— Рече безумен в серце своем: несть бог!..

Але нікому діла нема до цих слів. Баби, що були в ролі євангельських дів, давно вже послули. Лише тоненькі жовті свічки сумують на сторожі. Здається, що вони тремтять, боючись заснути.

— Боже, во ім'я твое спасі мя, і в сіле своей суді мі!..

Темно, сморід; нема душі живої,—хлопчику здається, що тепер уже все загинуло, що тепер уже нема спасіння.

— Боже, отрінул ни есі, і нізложіл есі нас: разгневался есі, і ущедріл есі нас.

— Впокой, господи,—знов заворушились баби.

Хлопчик блиснув очима: його образило таке відношення бабів до слів псалтиря. Тай взагалі йому здавалось зайвим отут читати псалми, бо яке діло богові до Цимбала, котрий був управителем панським, а тепер помер?

Зачаділо: одна свічка догоріла. Павло потушив її, стуливши двома пальцями жевріючий ґнотик, і читав далі:

— Стрясл есі землю, і смутіл есі ю...

Хлопчик свіркнув очима і перекинув аркушів сорок книги. Знайшов свій улюблений псалом, останній псалом Давида, зложений після єдиноборства з Голіафом. Музика та поет, Давид в цьому псалмі оспівує радість перемоги. Не ту радість, що безпосередньо наслідують перемозі, не войовничу, бурхливу радість, а тиху та рівну, що лишається після заспокоєння. Молода, певна й спокійна, ця радість наслідуює віки.

І не дивлячись на віки минулі, оця радість стародавнього європейського хлопчика до останнього бою була зрозуміла хахлацькому хлопчику, напівписьменному десятничку Великої Черепівки—слободи.

— Мал бех в братії моєй, і юнший в дому отця моего: пасох овци отця моего. Руце мої сотвористе орган, і персти мої составиша псалтирь...

Які це хороші слова, думає Павло й помимо волі повторює їх:

— Руце мої сотвористе орган, і персти мої составиша псалтирь.

Отак би зложити багато—багато пісень, отак би, на радість людям, скомпонувати новий псалтирь! І щоб було у цьому псалтирі усе лихо людське і много—много надій. Павло вже складав пісні. Минулого року, коли парубки побилися між собою і вбили Антона, сукновалового парубка. Павло зложив пісню, котру ще й досі співають дівчата на вулиці:

Що ви, хлопці, наробили,

Що Антона погубили?...

Але-ж це бідна, буденна пісня, а людям, що зачерствіли в злиднях, потрібна якась інша—могутня пісня. Що зробити, як утворити таку пісню,—Павло не знав, не знав, що велика краса приходить після великих

страждань. Павло вже бачив лихо, алеж він ще малий: тільки позаторік скінчив земську школу, тай ростом небагато взяв. Коротко:

Чорнявий хлопчик
у білій свиточці
з двома усиками.

У слободі його всі знали, бо він добре вчився у школі, а в Черепівці були таки дядьки, що кохались у письменстві, а, крім того, от уже два роки читає він на криласі і по великих святах посеред церкви співає з попом Ігнатієм величання. Отець Ігнатій, високий, як верба, співає басом, а Павло бере тоненьким та дзвінким альтом. Ці співи закінчились чудно: приїхав якось з хуторів москаль панахиду одправити і після служби закликав у каравулку отця Ігнатія та півчих: поштував горілкою та солоною рибою. Коли підпили, москаль, натякуючи на величание, й скажи попу:

- З'язався-ж ти, отец Ігнатій, як чорт з младенцем!
- Га, га, га! ревнули баци.
- Хі, хи, хи! залились дисканти.
- А регент проголосив по-діяконському:
- За колючу московську рибу многолітіє!

Півча так і трахнула:

Многая, многая літа!
Многая, многая літа!
Многа-я лі-іта!

Після цього вже піп співав величание з д'яком, а Павло, що не образився москалевими словами й надалі читав шостопсалмія, часи, повечерія. Часто його кликали читати над помершими псалтирь. За це була платня: хусточка, на котрій псалтирь лежав, та четвертак грішми. Хусточки використовувались у сімействі, а четвертаки мати складала четвертак до четвертака, щоб зібрати Павлові на міткалеву сорочку чи на піджачок. Іноді мати з цих грошей давала Павлові гривеника і він з радістю купував тоді у книгоноші: «Сказание о том, как лъвица воспитала царского сына», або про якого-небудь хороброго і могутнього витязя. І плакав Павло, читаючи про Бову Королевича, чи там про Єрусана Лазаревича, чудових і могутніх богатирів, що заробили славу серед людей своїми славутніми подвигами. Цих велетнів народньої фантазії Павло порівнював з святими мучениками і, прагнучи самоофіри, не раз на вигоні молився проти сонця:

— Господи, пошли мені великого страждання, хай спокутую гріхи свої й усіх черепівських людей.

Коли довелось Павлові побувати у Білогорських печерях, побачити монастирський обряд і иночеське житє—чисте й непорочне, як гадав Павло,—він порішив зовсім розірвати ті нитки, що прив'язували його до грішного світу, й піти на Афон—шукати там великої краси й великого страждання. Зазбирався хлопчик в далеку дорогу, але помітив це батько—людина не богомільна й неписьменна—узяв лозину й промовив суворо до Павла:

- Дивись, я виб'ю з тебе оту усяку чортівню!
- Чухрав потім Павла злегка лозиною, примовляючи:
- Не ходи на Афон! Не ходи на Афон!

І так якось смішно батько промовляв: «Не ходи на Афон», що всі домашні реготалися, а Павлові довелося плакати. Не від болю, але від великого сорому.

Цей сором на ввесь вік.

І зараз, біля труни, що потопає в пітьмі, цей сором палить молоденьку душу хлопчикову.

Свічки вже всі давно потухли, смердить одна лампадка. У вікна лізе темрява. Павло спить на стільці у головах мерця і кріз сон хлипає—зарікається ходити на Афон:

— Не бу-у-ду! простогнав, здригуючи плечима.

— Покой господи! прокинулась баба Рижманка, висякалась, перехрестилась і похилилась знов, засипаючи міцнішим сном.

Тихо—тихо.

IV

— Павлушко! Павлушко! будила його стара Михайлівна: вставай, синочок, уже розвиднялось. Поснідаєш гарячих перепічок, ще трохи починаєш, а там вже й батюшка з святістю прийде.

Не встиг Павло наїстися пухких перепічок з медом, як разом з міцними пахощами ладану покотився по хаті бас попа Ігнатія, що з усіх боків старанно обмахував труну жовтим кадилом.

Мов від жалю, що не може поповнитись в кімнаті, затужив багатоголосий хор:

Со духи праведних скончавшихся

Душі раб твоїх, спасе, упокой...

В хату посунулись жінки, діти. Зайнялись і пішли поверх голів тоненькі свічки. Жіночі обличчя готові заплакати, чоловіки суворо позирають на домовину.

І от зойкнуло зненацька різке жалібне тужіння:

— Ой таточку ж мій ріднесенький! тужила старша дочка.

— Ой дідусю ж мій дорогесенький! впала на труну улублена онука—красуня Мавра.

Жінотва повипинала шиї, прислухаючись: чи голосно, чи багато буде тужити рідня отакого багатиря.

— Завили! промовив регент, Савка Білогорський, розстрижений манах, і дав знак хору:

Свя-атий боже...

Захитались ставники й нахилились у двері, посунулась труна на рушниках:

Святий кре-епкий...

Біля хати зібралась сила людей: кожухи, білі свитки, малахаї, квітчасті шалі, хустини.

Рушила процесія, замісила по дорозі останній сніг!

Одразу всі очі звернулись до панського двора, де вже стояв біля воріт генерал Чаплинський з своєю здоровою собакою.

Чаплинський побажав попрощатись з своїм рабом і управителем і давно вже чекав на похоронну процесію.

Смерть Цимбала мов батоном стьобнула генерала, бо ж він жив собі—не турбувався, а тепер йому здається, що без Цимбала «хохли» хутко заграбастають все його добро.

Картуз з червоною околицею, черкеска верблюжого коліру, сам високий та товстий. Підборіддя немає: врівень з виголоною бородою виросла шия, вилуплені очі—свинець. У собаки величезні щелепи. Собака—Дік.

Кожну картину треба малювати на всі фарби життя. Алеж Дік—рудий, і руде місце йому.

Бов!...

Під тужіння дзвону розлягається ридання: хор ридає, хор голосить за рабів сліпих, невбитих:

Свя-атий безсмертний,

Помилуй нас!

Сумна павза... Юрба підходить до панського двору, з котрого вийшла двірня й пішла назустріч процесії. Чаплинський лишається на місці з Діком, котрого він тримає за ремінець.

— Хе! крикнув генерал, коли процесія порівнялась з ним. Одночасно зупинилась процесія і до генерала підбіг челядник Максим, котрому генерал передав Діка, а сам підійшов до труни, нахилився, доторкнувши одним коліном до землі, зняв картуз і поцілував покришку домовини.

Зацікавлені селянські очі, чужі очі, пильно дивилися на генерала.

А піп—своє, і хор своє:

Свя-атий бо-о-же...

Процесія рушила.

Чаплинський не ворухнувся з місця, тільки надів картуз і промовив по-людському:

— Максим.

Але Максима не було. Він соромився держати собаку на виду у людей, що молилися за панського управителя, і зник з нею у дворі.

— Хе! почервонів генерал.

Максим не одгукувався. Процесія повернула до церкви і рідкими ударами з довгим голосінням зустрічав її дзвін:

— Бо-о-в-в!..

— Хе! хам! на всю пельку зарепетував генерал. Пооглядалися люди з процесії, а хор тужив:

Свя-атий боже...

Це дратувало генерала, він ще більше сатанів і кричав на Максима:

— Хам!... твою мати!

Павло відстав од процесії, стояв на одному місці і, дивлячись на генерала, думав: «хіба-ж йому можна так, хоч він і пан?» А в уха Павлові наче хтось промовляє: «Рече безумен в серці своїм: несть бог».

Помітивши Павла, Чаплинський, тупаючи ногами о м'який сніг, крикнув:

— Хамьонок!

Павло злякався й побіг наздогін процесії.

Рідкі удари дзвона «на виніс душі» своїм довгим голосінням покривали дикунську лайку генерала і тихе тужіння хору.

І танув сніг на сонці.

V

На світі єсть велике щастя: тихого сумного вечера поставити на столі каганець і розгорнути під його проміннями товсту книгу про минуле.

Читати цю книгу та мріяти про майбутнє—таке широке щастя, такий високий льот!

Але... коли я читаю, що кріпацтво було скасовано в шістдесят першому році, то тільки зневірливо хитаю головою.

Ой, ні! Ой, ні!

Іще були роки, десятиріччя тяжкого глуму та образ. Погоничем у білій світі в дев'ятсот третьому я був маленьким кріпаком. Втікав. І пам'ятаю вітри та ожеледицю.

Цимбал помер в девятьсот п'ятому.

Він був ідеальний кріпак. Як воля «вийшла», то одмовився одходити від пана і залишився старшим воловиком у якономії. Який чудовий раб! І хоч не навижду я етнографію, а все-ж писати мушу про те, як поминали Цимбала. Бо тло старого побуту мені потрібне, щоб змалювати процес скидання трухлих бантин і руйнування трухлих крокв гнилої царської держави.

З гробків багато люду посунуло до Цимбалів на обід. Купками йдуть—перегортають сторінки слобідської історії.

Баба Рижманка качкою перекиляється з одноєї ноги на другу і кожне слово своє рукою зав'язує.

— А ви гадали, що наш пан охрестів злякається? Та він вам і в церкві буде тисячі гнуть... ось побачите! Воно-ж, стерво, ще з малечку отаке нелюдиме. Не пам'ятаєте, як він хлопчиком вперше приїхав у слободу? Так я вам розкажу. Приїхав він, а старий пан і каже: Іван Мусійович, повези панича на поле, покажи йому хахлів. От вони й поїхали. А саме ждива були, люди пораються... Підїхали вони до Марченків, а він і питає:—«Іван Мусеевич, а хахлов їдять?» Той так і згорів: Та што ві, ваша благородія. Як можна»—каже: на них тільки працюють.

Дід Хабло вишневою палічкою кізяки підштрикує та оповідає історію про те, як Цимбал став із старшого воловика управителем.

— Як пан одружився, то взяв за управителя полячка отого, що теперечки якономія біля Свинюхи. Та й зробили вони таку контрахту, що коли пан його прожене або йому забажається одійти, то щоб невстойки двадцять п'ять тисяч. А у полячка та була жінка—пані Ядвига—так її наші люди величали—така дзига!.. Та він, пан, візьми та й злигайся з нею, а бариня—рощот: свої йменія заберу, каже, та поїду у оту анахтемську Парижю... і вже звеліла дівчатам виносити різні мичаданчики. А пан бігає по саду, тисячується та волосся на собі рве, бо-ж бариня багатша за нього. Таке піднялося! А Іван Мусійович дивився, дивився,—та й став порядкувати. Приступив до барині та й обрізав: коли ви хочете до тієї Парижі, так чимчикуйте пішки, а коней, каже, не дам. Та до полячка: звелено, каже, вам мерщій вибиратись із якономії, а той: «Принесіть мені на блюді невстойки двадцять п'ять тисяч» Цимбал тоді в кантору та до пана: так і так, задріпану Ядвигу я вже вигнав, каже. А пан: «Хам! як ти сьмеїш?» А він: та вже сьмію, бо бачу, що тільки я тут з головою. А ви, ваші благородія, покиньте дурощі

та робіть, як я кажу, так чоловіком будете. Бариню до Парижі, каже, я не пустив, а ви підпишіть квиточок оцей на двацять п'ять тисяч. Пан було сікнувся, а Цимбал його хоп за руку: Пиши, каже, що тобі приказують. Так той тільки чирк-чирк, а сльози у нього как-кап... Отак і вирядили тую Ядвигу, а чоловік її за ті грошики от й купив якономію.

— Ну а Йван Мусійович?—спитав дід Марченко...

— Що Йван Мусійович?

— Та хіба що...

— Що-що! хіба сам не знаєш?

— Та я знаю, та бач не я розказую.

— Ну так що-ж?

— Доказувать, треба—от що!

— Доказувать! Гаспадином управителем зробився,—от і все. Нічого тобі й доказувать.

— Ну скажи на милость: чого ти ярипенишся? Зроби ти гарно, а погано й хто небудь зробить.

У хаті—кіснота: сила людей, багачко їсти й пити. В малій кімнаті обідають ті дядьки, що робили труну та копали яму; в хатині—«стряпусі»—діти селянські, що їдять страшенно поспішаючи і лискають одно другого мокрими ложками. В горниці—люди гідні пильнішої уваги, люди трьох категорій, посажені за трьома столами. За першим столом біля покутя—черепівська «цивілізація»: піп, фершал, урядник, панські прикажчики з дружинами. Піп сидить під образом бога «Саваофа», котрий осідлав земну кулю й закрив білі хмари своїми неймовірно широкими руками. Піп Ігнатій і бог Саваоф—наче рідні брати: задоволені лица, довгі сиві бороди. Отець Ігнатій тільки трохи вищий та піджаріший, а в бога навіть оддувається кругленьке та ситеньке пущце. Марья Степанівна, панська якономка, що сидить біля попа праворуч, разів у п'ять товща за бога. Вона шелестить шовковим вбранням і страшенно пишається ледви рухаючи своїми руками завтовшки в чоловічий обхват. З потріпного підборіддя висне жир, от от капне смальцем на стіл. Вузькими сіренькими вочицями всміхається вона до Ївги Микитовни, прикажчикової жінки, що закоханими очима дивиться на врядника. Сучасні читачи може ніколи не бачили врядника? Але-ж мої любі, це була «краса і сила» царату і ніколи ви вже її «не побачите».

Біля другого стола, набитого другорядною публікою—селянами, клопочеться стара Михайлівна:

— Закусуйте!

Частує горілкою та примовляє:

— Поминайте раба божого Йоанна.

Діди—«вішняки», що колись в товаристві з покійним Іваном Мусійовичем купили «на вішність» землю у поміщиці Жариної, урочисто приказують:

— Хай же йому... За нас поклопотався, добро яке слободі зробив.

— Еге!—підхопив дід Марченко: зроби ти гарно, а погано й хто небудь зробить.

Півча—за третім столом. Тут не чекають на частування—п'ють самі. П'ють чоловіки, хлопці й дівчата.

А за почесним столом, де сидить «цивілізація», п'ють усі з окремих чарок і перед кожною чаркою Денис Іванович звертається до отця Ігнатія:

— Благословіть, батюшко, іще по одній.

— Велелепное вино! схватився регент, що сидів на чолі хору: благодатна влага із Кани Галілейської!

— Рано, рано ще, Сава Ілліч,—обізвався піп Ігнатій.

Солодко всміхнулася якономка, задоволено глянув на попа Ігнатія бог Саваоф.

— Та чого там рано? Ми ще не поздоровляли вас з благочинством, отець Ігнатій,—от і роздуємо кадило на всю вселенну!

— Сава Ілліч! вмішався Денис Іванович: ви краще перед хторим блюдом запойте вішнюю пам'ять.

— Це ми можемо! і хор заспівав «ве-ечную пам'ять», дехто повставав і хрестився.

— Ну, Денисе Івановичу, я—аки пастирь добрий, що печеться за овець своїх, а мої вівці пий хочуть...

— Ой та чи ми-ж... та кунтуйтеся, зділайте одложеніє Сава Ілліч,—заклопотала Михайлівна й живо виставила півчим чертвертну бутиль.

— Ну, хлопці, глядіть: пам'ятайте, кого поминаєте! Пийте, скільки влізе, такого обіду ви ще ніколи не бачили. А кого поминаємо? Не Юду, не митаря та фарисея, не Пилата якого-небудь, а найліпшу людину. Пана над панами! Івана Му-сі-йовича, бісови сини... За ним тужити треба, усім миром плакати... Плачу і ридаю... Ну!

І підхопив хор:

... Єда помишляю смерть
і віжду во гробі лежащую
по образу божію созданную
нашу красоту...

Перебираючи слова дійсно тужив п'яний хор.

Безобразну і бесла-авну.—

навалювався колосальний бас Савт Ілліча.

Неімущую ви—ида—

тихо голосив хор.

— О чудесе!

— мов грім, піднісся голос Ілліча і забрызчали чарки та миски, бо Ілліч з усеї сили грюкнувся об стіл.

Хор доспівував сам, пісня звелася нінащо, пісня завмерла. А Ілліч, утираючи полою пальта своє лице, бубонів:

— Я люблю великих людей, міцних, а їх нема... Тому й плачу та ридаю.

— Годі, годі!—заспокоювали Ілліча; Денис Іванович тиснув йому руку:

— Дякую вам, Сава Ілліч.

— І скажи на милость, Ілліч—спитав Марченко: чом ти не такий дурний, як люди?

Регент не заспокоївся, поки не заговорив грізний для нього піп Ігнатій:

— Від бога це все Ілліч. Не вдавайся в тугу, брате, заспокойся.

— Дякую, отче! Часто ти мені докоряєш, злостуєш, а зараз... дякую тобі, пастир мудрий.

Ілліч сів:

— Ну, теперечки іще по єдиному красовулю!

І за столом у півчих почалося справжнє п'яцтво.

Піднялися градуси й за другим столом. Тут баба Шмарґелка почала розмову про покійника, який він у труні був:

— Нехороший та зморщений...

— Хвороба коли й не вморить, то скривить—підхопила друга.

— А смерділо як від нього, нещасного...

— Закусуйте! та ще по чарочці! пробує Михайлівна погасити неприємний вогник, але це вже неможливо—баба Шмарґелка продуває своє:

— Мабуть від того, що без сповіди помер.

А п'яненко баба Рижманка почала згадувати, як її Цимбал колись бив.

— Я була ще молодницею, такою хорошою молодницею; а він-же отаманом. Ми панські копи возили, а я й заснула на возі... так він, анахтем, як заголив мене та й почав стьобать батогом, та все по такому місці, що сором і казати, звісно—заголив...

— Закусуйте, закусуйте!

— Бабусю, ще чарочку!

— Прикуси язика—штовхнула Рижманку сусідка: бери он чарку.

— Яке погане хам'йо! вилаявся врячник.

— Не хам'йо, а п'яні люди—відповів йому Гаврило Яковлевич Серб—трицятидесятичний «вішняк», єдиний селянин, що був удостоєний сидіти за почесним столом.

— П'яні—так значить і пакости?

— Тай і не хами-ж. Горілка всіх рівняє.

— Господа, перемініть розговор! захвилювалась Марья Степанівна: батюшко, вплиньте на них.

Але вся увага перейшла на старшину та писаря, що зненацька ввалились у кімнату. Їх почали вітати, усаджувати. Хорішок встиг уже дес випити і був у радісному настрої. Він підшов до стола, за котрим сиділа «цивілізація», і віддавав поклони, розмахуючи руками:

— Воображаємой честной кампанії. Родись, лічись, помірай—за все грошики подавай! Вірно я говорю? Попу плати, як народився, фершалу—коли лічився, вряднику—за всі уголовні преступленія. Вообразіть: кошенята горох поїли! Усім плати, а самому нічого не лишиться. Але це нас обходить, батюшко. Правильно? Кому мертвець, а нам товариць. Вірно я говорю?

— Мирон Петрович! Мирон Петрович! Перемініть розговор.

— А-а! Нашій неув'ядаємій--велике шанування! Яка ви сьогодні восхитительна, яка індиферента! сам пик—один шик!

— Мирон Петрович!.. червоніє якономка: перемініть розговор.

— Сидю—мовчу.

— Чарочку, Мироне Петровичу!

— А! благословіть, батюшко.

— Пий, пий, Мирон Петрович, та голови не пропивай.

— Я? Нізашо. До нас зараз земський заїжджав, так ви гадаєте, він догадався, що я випив?

— Коли сам не догадався, так другі догадають.

— Не думаю.

— А ти подумай, Мироне Петровичу! встряв у розмову фершал Ниточкин.

— Це ти — блюдолизе? образився Хорішок: ти мовчи.

— Що? Як ти мене обізвав?

— Господа, господа! перемініть разговор—запихкотіла якономка.

— Вибачте, вибачте—ввічливо заговорив Хорішок—я більш не буду звертати уваги ні на яку шантрапу.

— А це що? Цилівізація? кольнув урядника питанням Серб.

Той мовчав і курив товсту папіросу.

За другими столами обід вже закінчився, люди почали розходитись і їм давали «на помин душі» по шматку паляниці. Рушила й «цивілізація». Євга Нікітовна підгорнулась до в'ярника, вхопила його за руку й потягла разом з своїм чоловіком прикажчиком Кожушком. Марья Степанівна пішла з фершалом, котрий обернувся на порозі і крикнув до Хорішка:

— Це тобі не минеться!

— За батьком! майже одночасно випалив Хорішок.

— Та годі вже вам, Мироне Петровичу! Закусуйте! кунтуйтеся!

Старшина з попом затіяли серйозну розмову. Денис Іванович присів до них і почав наливати червоне вино:

— Це батько ще торік привезли з Харькова повне барило.

Хорішок без слухачів почував себе ніяково. Він підійшов до стола, за котрим спав регент, і став цілувати його голову.

— Вставай, друже! Прокинься!

— Чуде-се... бормотав Ілліч.

Ніякого чудесе нема, вставай—і квіт. Не крути головою. На чарку—пий, золота душа! Це я—друг твій закадишний.

— Хоріш-шковський? безсребреник?—підвів голову регент.

— Ми з тобою обидва безсребреники.

— Обидва. Як тільки попаде серебро нам, так ничесоже сумняшеся—проп'ємо все.

— Правильно! Пий же, пий, Ілліч, а я тобі розкажу, відкіля пани взялися.

— Що? пани?.. А на чорта вони мені—пани?

— Та ти слухай! На мене вже й так розгнівалась ота вся шантрапа. Ци—віліза—ція! геть порозбігалась. А це діло, друже, було так. На землі ще нічого не було, тільки воли та мужики. А сатані забажалося пана... Да. Так от і покликав він із пекла невеличкого чортика кривого, дав йому підрешіток з панським насінням і послав на землю—звелів гарненко посіяти по всій землі. Чортик сіяв, сіяв, до Черепівського яру дійшов, а тут спікнувся об Вівсяну ковбаню, вправ підрешіток перекинувся—і все панське насіння так і застряло на Черепівському яру.

— Пречудесно, Хорішковський!

— А на другий рік поїхали люди косить, дивляться—здоровенні лопуцьки ростуть! Який не скосять, а він у пана обертається й кричить: «Хам! оброк!»..

— Го, го, го, Хорішковський! Ходімо, братіку, до мене: Маруся нам млинців спече, заграє на гитарі, а потім тобі добре заспіваємо «Де ти бродиш, моя доле».

Попрощались і стали виходити, але Михайлівна почала обділяти їх шматками паляниці. Хорішок одмовився, а Ілліч сказав:

— Мені давайте п'ять шматочків, бо-ж дітей у мене четверо, та й Маруся.

— Та я вам цілу паляничку, Ілліч!

— Дякую. Да помянеть господь.

На дворі вже було темно й так тихо, що чутно було, як у панському дворі собаки бігають по дротинах. Щоб роздразнити їх, Ілліч зарепетував на всю глотку:

— Гав, гав, гав!

І вірні цербери Чаплинського пішли луною:

— Гав!

— Гав!

— Гав!

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

НА КАРАУЛЬНІЙ МОГИЛІ

Ого, які курять дими!..

Сюди з Луганська видно.

Ступили так далеко ми,

Що де-кому й завидно.

Я знав Луганськ літ п'ятьдесят.

Старий завод патронний

Кутивсь тоді з хатами в лад,

Пускав дими, мов сонний.

Тепер дивись, яка мітла

На обрії знялася,

Півчверті неба заняла,

Над степом простяглася!

Без дроту шле вітання нам

Сюди аж до могили.

Нове життя кується там,

Нові там діють сили.

К. ГОРДІЄНКО

ХАРЧЕВНЯ «РОЗВАГА ДРУЗІВ»

(ПОВІСТЬ)

На довге й широке згір'я повзе Бугаївка, згорбившись тулиться своїми хатками, підозріло, прижмурившись, визирав з-під землі вікнами, провалюється, раптом, у Балку, чіпко, вперто дереться по кручах і розсівається аж ген-ген, за колією, в степу¹⁾.

Край вулиці, що межує з базарним майданом, висить поїдена іржею вівіска:

Харчевня
«Развлеченія друзей»

А тепер кілька слів з реєстру фінагента:

«... дві кімнати, двацять столиків, господар Олекса Очеретня 45 років, обід з двох потрав, його жінка Оксана 28 років, чай, холодні закуски, їх родичка Полина Баранова 22 років»...

Коли до цього додамо, що на стіні висів портрет Троцького (фінагент запропонував купити), поруч всміхалась червона, як вишня, дівчина з голубом біля щоки, а в кутку св. Юрій покірливо наче ставлячи богові свічку, стромляв списа у пашу змія, ніщо вже нам не заважатиме перейти до людей цього «благочестивого обиталища».

Еге, щоб не забути про головне—харчевня «Розвага друзів» була противно усім харчевням на Молдаванці, твереза установа—хмільного тут—а-ні-ні.

Коли-ж ви часом проходили повз її й бачили, як люди з харчевні рачки вилазять, та вироблюють різну там еквілібристику, то на це вам Альоша здивовано знизував плечима:

— Біс їх знає, понажираються десь, а потім приходять—адже не виженеш?...—

З погордою розводить руками з виглядом людини, що найшла аргумент, якого не заперечиш.

Коли-ж ви «Хома Невірний», то заглядаєте підчас обіду...

Ось і тепер... Була субота... В харчевні гомоніло й жвакало, наче отара... синьооких наяд літнього, сонячного ранку, що бризками вогневих іскор вкривав довгі на жагучому тілі пасма, омивала рососою біло-сніжні ноги...

Поля ледви торкалась підлоги, брязчала посудом, стирала з столів, верещала канарейкою...

¹⁾ Бугаївка—частина Молдаванки—передмістя Одеси.

— Шклянку ситра, Альошо!—наблизився до стойки чолов'яга.
З пляшки забулькало ситро. Випивши, той закусив солоним огірком...

Дехто підходив, дехто уставав з-за столу—з пляшки не переставало булькати ситро.

Пара стелилася під саму стелю, розливала пахощі чебрецю, жимолости... Чи то пак—яловичого сала, горілого масла...

Альоша насили вправлявся.

— Вам борщу?—питав наливши шклянку ситра.

Той, закусивши солоним помідором, сідав за стіл.

— Аксюто, борщу!—кричав Альоша...

З пляшки знов забулькало ситро.

Чолов'яга випивши, ввічливо звернувся до господарки:

— Чи не можна щипотку кислоти капусти?

Та подарувала його чарівною посмішкою й дала ложку кислоти капусти.

Згодом харчевня трохи спустіла.

Скориставшись передишкою, Альоша, втомлений сів...

Важко зітхнув, витер піт з обличчя.

— Ви повірите, сьогодні ще газети не держав у руках?..—

Кинув з виглядом Терентія Великомученика.

В когось співучасливо забуркотіло в животі.

Шелестів газетою... Тоді здивовано, протяжно засвистів.

— Що там?—одірвався хтось од миски.

— Рур забирають... Окупація Рура... Рурська агонія...

Знов шелестів газетою, хмурих лоба. Тоді підвів брови, дав знак рукою, почав читати:

«В ніч на 12 с. м. агентами Губрозыска была произведена облава в ресторане «Белый Лебедь». По имеющимся сведениям в ресторане производилась тайная продажа спирта. После тщательного осмотра»...

Одчинилися двері (в харчевні двері не рипали) й на кухню попрямував кремезний биндюжник Спирька з великим животом і худорлявим обличчям. Кивнув Альоші головою.

— «Накрилі»... — доказав Альоша інформацію. Пішов за ним.

Незабаром Спирька вийшов, при чім живіт у нього помітно, якось спав, випив дві шклянки ситра і вмочивши у судок з гірчицею кусок ковбаси, закусював.

Отже, як бачите, в харчевні «Розвага Друзів», противно всім молдаванським харчевням, нічого, окрім ситра не п'ють—звичайнісінького ситра, або як каже Поля,—«систра»—в темній пляшці з ярликом—мовляв—без всякої фальсифікації:

1-ша Держфабрика
зельтерських і фруктових вод
(б. Калінкіна)

І вам стає соромно за своє підозріння, за те, що обридаєте своїм бурканням.

ПОЛЯ Й ЖОРЖИК

Коли вірити романістам, наречений може з першого погляду прищемити жіноче серце.

Коли Поля вперше уздріла Самоделкіна, вона почервоніла, наче шпалер.

Самоделкіну-ж ніби хтось щоби вимадав малиною.

— Совус вчора був твердой...—сказав.

— Ну й не сором вам? Хіба вже зубів нема?—присоромила його Поля.

— Молодіж тепер...—виголосила господарка.

— Та потиху, ато розіллете!—одчинила двері Поля.

— Наш господар, не думай,—сказала Оксана, коли Самоделкин пішов.—Інгелігент, не абихто... і холостий.

Але Полі до того всього було байдуже.

— Ну що ви так мало їсте?—питала вона другого дня Самоделкіна.—Що, апетиту нема? Женилися-б, більше-б їли...—додала по-резоньорському.

Самоделкин розілляв борщ...

Плавню, перекотиполем стелилися сніжинки, білим хутром вкривали задубілу землю.

У вікна зазирає старий шалапут вечір...

Поля стояла перед дзеркалом і старанно «щукатурилась»...

— Та гарна, вже гарна, покохає, неси лишень капусняк,—квапила господарка.

В харчевні декому ще подавали запізнений обід.

Поля в задумі вернулась, мила посуд...

— Та не засни там, давай-но жвавніше, що ти ходиш, наче не своя?—квапила господарка.

— Та прийде, прийде, не сумуй,—іронізувала.

— Слухай, і що тобі так дуже приспичило?—змінити на серйозний тон.—Якби хоч справжній мужчина, а то... чорт зна що, ні риба, ні м'ясо... Хіба замало справжніх мужчин є?... Взяти хоча-б Спирьку, або Мефодія...

Ці слова зробили на Полю навряд чи не більше вражіння, ніж мелодекламація на Мішку Япончика¹⁾.

А старий шалапут-вечір нетерпляче тряс по вікнах довгою бородою, виблискував глибокими, темними очима.

Поля винесла надвір помиї, в задумі прислухалася...

Тоді пішла до Самоделкіна—може хворий?...

— Чому ви носа не показуєте?—питала.—Як-же у вас тут гарно!—оглядалася...

— Ну, й не сором з цієї пори головою бідкатись? Йшли-би краще обідати,—потягла за руку.

Жалібно, од пориву вітра забриніли шибки, замиготіла лампа. Поля заворожена тишою ночі стала в задумі. Тоді сказала:

¹⁾ Одеський бандит.

— Яке красиве ім'я «Жоржик».

Самоделкину наче хтось щоби вимадав червоним чорнилом.

.....

— Гайда, Поле, однеси-но мішок до льоху, зрання тут стирчить перед очима,—наказала, якось, господарка.—Он, до речі Жоржик тобі допоможе.

— Та глядіть-но мені не забаріться там!—лукаво кинула уздогін.

— Ех, і втомилася-ж я!—бухнула Поля на мішок з картоплею, солодко потяглась, прижмурилась, млосьно закинула назад руки.

Самоделкин старанно розвішував на жердинах вінки цибулі.

— Ну що?—пронирливо спитала господарка, коли Поля вернулась.

— Розвішали,—похмуро відказала та.—Обридло все. Насипте капусняку.

.....

— Полю, що з вами?—спочутливо питав, якось, Самоделкин.

Та, сховавши голову між лікті, мовчки схлипувала, мняла в руці якийсь папірець.

— З дому недобрі вісті?—легко розтулив пальці.—Можна?—розгорнув незграбний, списаний клаптик.

Мовчки хитнула головою.

«Дорогая Полічка,—читав,—звени што так довго неписал должен сообщить тебе неприятное известие што застрилился Степа з Дробовика позно вечером когда все положились спать лег на кровать и ногой нажал собачку вистрел попал врот на столе оставил записку. Дорогие родители простите што зделал вам неприятность нимогу жить биз ние биз моей Дорогой Полички родители страшно плакали и осуждали тебя Дорога Поличка приежай а то я зделаю себе то што зделал Степа все кавалеры внас говорят што нет лучше барышни на все село за Полю Приежай Дорогая Поличка жить биз тебя нимогу звини што так плохо написал ехал у поизди передаю через Сеню он едит на базар продавать муку. Твой Коля».

Самоделкин важко переводив дух, поглядав із спочуттям на схилену перед ним, у глибокому горі, незграбну постать.

Легко доторкнувся.—

Що-ж вона тепер думає робити?

Безпорадно мовчала.

Вона й сама не зна.

Далі спокійно, тужливо розповіла.

На селі життя не було. Хлопці на ножі бились за ню. Дівчата з ревностів ладні були очі видряпати. Не могла між люди вийти. Ввечері співи, гармонія грає, а вона сидить, мов прикута, дома. А раз як пішла на виставу, дівчата мало насінням не отруїли.

Отже, й мусила втекти у місто, найнятися...

Самоделкин раптом підвівся... Гм... йому ніколи, треба йти... Там один товариш обіцявся зайти. Так що піде... Хай не журиться, якось воно буде. В неї тут нема родичів?

Нема нікого, хоча-б одна близька душа знайшлася...

Але йому ніколи, має прийти один товариш...

Другого дня Самодєлкін казав своєму приятелю:

— Від неї треба подалі,—за ню стріляються, на ножі б'ються, чого доброго, ще хто штрикне...

А увечорі Поля писала листа від Сені, де той повідомляв, що застрелився Коля, і якщо вона не приїде, заподіє собі те-ж саме.

«ТРИО». АЛЬОША ТА ОКСАНА

Було поночі. Альоша випровадивши останню кумпанію, що сонливо клювала носом гірчицю в судках (пригадайте—«понажираються десь, а потім приходять,—адже не виженеш?!»), закривав харчевню. Сам він точився, наче допіру вийшов з монастиря. Посоловіло критичним оком окинувши підлогу, де Поля замітала та шкрябала, знявши куряву, наче отара, коли у спеку йде до водопою, він почав підраховувати виручку. Любовно, й задумливо позгладжував пачку асигнацій, вирівнював загнуті кінчики. Тоді розгублено глянув на полицю. Дістав книгу боргів, що клієнти були винні, довго, старанно виводив олівцем. Тоді пішов з харчевні. Завтра свято—день спочинку—хіба хто з чорного зайде.

— Ех, і хто її видумав?!—екзальтовано підняв Альоша чарку, закохано глибокодумно розглядав прозору проти світла, ласкав очима.

— Та пий вжо, пий!—посоловіло белькнула Оксана. І раптом тріпонулась, закинула назад голову:

«Ви розкажіть моему мілому—
Что я больная в больнице лежу»...

Заплющилась, ще дужче хрипляво, «з серцем»:

«Пускай он приедет со мною распрощается
Скоро-скоро я помру»...

Млосно-тужливо хитала головою.

— Підтягай, рижий. халера!—розчервонілась малиною, обвела гнучкою рукою спинку стільця.

«Пушай йон приедет
Со мною распрощается»...

мляво виводив Рижий, посоловіло кліпав віями. Раптом обірвав, дико блиснув очима, стукнув гармонією по коліні, розтягнув перебираючи пальцями, стиснув—

«Жили-д были мужички,
Росли в лесу грибочки.
Хорошо да хорошо
Ента д'очень хорошо!»

дзвінко, дужо заспівав награвуючи, поглядав навкруги переможньо.

— Е, що це!—згїрдливо махнув Альоша, поклав руку на гармонію. Враз нагострився, глянув кудись вдалечінь. на обличчя зосереджено лягли тіні смутку, ще раз розвів руками, фальшиво з почуттям заспівав:

«Стоїть гора... висо-окая...
А під горою—гай»...

Сильно:

«Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай»...
А в тім гаю...

Дико, наперебій заверещала гармонія, владно заглушила Альошин голос:

«Взяли дівки кузовки
Пошли в лес, вот, по грибки.
Хорошо, да хорошо,
Ента д'очень хорошо»—

Крутив Рижий патлатою головою, розкидав бризки сміху.
— Ні-ні-ні, ти послухай!—силоміць схопивши гармоніста за руку,
Альоша значучо хитнув головою—
— Слухай далі.—

Глибоко зітхнув, широкими грудьми набрав повітря.
«А в тім гаю—течерічка,
Мов скло вона, блистить...
Долиною широкою»...

плавню розводив рукою, розкидав ліктями, розхристаний, розпатланий,
вітав з піснею в гаю, де річка склом блестить.

Гармоніст шарпонувся, вирвав руку, дико трусонув гармонією:
— Альоша, послухай ти, Альоша, послухай на хвилиночку, послу-
хай, Альоша...

«Угараздил Дуньку бес
Забрести далеко в лес.
Хорошо да хорошо,
Ента д'очень хорошо»...

— Стой. Почекай... Ось зараз... Слухай...
Шарпонує Альоша гармонію, загальмував руку Рижого.—
— Ти слухай, слухай далі...
Набрав повітря, зморщив чоло—

«А три верби схилюлися,
Мов журяться вони!..»—

похитуючись в такт вербам, що хилилися од вітру, журно, протяжно
виводив.

Гармоніст насторожено кліпав віями, легенько пручався, Оксана
старанно настромляла на виделку оселедця, іронічно кинула:

— Та годі, вже годі, хай...
— Цить!—грізно стукнув пляшкою Альоша, перестерігаючи дав
знак рукою.

«Що пройде любе літочко,
Настануть холода»...—

Підняв руку, зворушено, з розпачем, заворожено:
«А молодість не вернеться...
Не вер...»

Дико виринув хрипливий голос Оксани, заглушив:
«Ах почему я за всех забываю...
За одного я забыть не могу...»

Палко, бурхливо виводила, млосно, зажмурено хитала головою. Альоша з виразом глибокого страждання, призи́рства, злісно гримнув:

— Цить, перестань горланить, діти сплять!—люто кинув оком, налляв чарку, витер піт з обличчя.

Оксана ображено кинула:

А за себе забув?

— Знаменита пісня!—Не зважаючи, нахилився Альоша до гармоніста, —просто...—незграбно жестикулював руками,—

— З душі...

Гармоніст уважно слухав, перебирав пальцями тихесенько якийсь танок.

В другій кімнаті дико заверещало.

Альоша згадав про дітей:

— Колю, ти спиш?

На підлозі тут лежало троє підлітків і блискучі очі їх буровили стелю. В хаті вітали чудернацькі, фантастичні тіні, стрибали, перекидалися, корчили кумедні пики, кликали до себе дітей.

Почувши батьків голос, Коля зажмури́в очі, але сестри виказали.

— А йди-но сюди!—покликав батько.—Пий і йди спати,—налляв чарку.

Той молодецьки хильнув, закашлявся, ліг на своє місце й почав чванливо «хухати» сестрам під ніс.

Альоша завше перед новим гостем демонстрував свого синишку, особливо-ж коли був на «лоні Авраама», ото-ж, многозначно кинувши услід, із здивуванням розповідав:

— Мале, мале, а розумне, хитре я вам скажу... До читання—медом не корми...

Оксана повчаючи зазначила:

— Ти спочатку зумій йому навчання дати, а то розпаскудиться він у тебе, он з Полею що виробля...

Альоша на мить, був збитий з пантелику, але раптом просяв, нахилився до Ри́жого, пошепки заговорив:

— Вісім літ, стерво... Поля миє підлогу, а воно... під спідницю загляда, а?!

Рижий одхилився на стільця, гоготав...

Оксана самозадоволено мовчала.

.....

Плавно, плавно, наче прозорі пушинки сіро-зілля наближався світанок, наче дитина одкривав після довгого сну заворожені очі.

Оксана ходила з величезним синцем під лівим оком і запально лаялась.

Годі, вона йому більш не жінка, хай пошука іншої, дурнішої...

Важко, наче атлет через бар'єр, гепнув кожух, легковажним сальте-мортале—спідниця, кохта.

Ростилався густий дух нафталіну...

На столі лежав розірваний, збільшений портрет. Вона не хоче вісіти поруч з гадом.

Альоша матюкнувся в-останнє та побажавши «дороги скатертю», пішов у харчевню спати.

Прибігла Поля, плакала, вгамовувала.

Дарма.—

Туди його мати! Хай дізнається, як без неї жити. Навколишках проситиме—не прийде... Ноги цілуватиме... Йти їй нікуди чи-що? Якби була знала, давно-би за надзирателя вийшла, баринею-б, тепер, жила, не повірялася-б... Та й тепер ще—ого-го-го! подай боже! Як каторжна працює зранку до вечора. Дихнути ніколи. А сам п'яниця—зранку до вечора піячить, коли-ж треба чого купити—грошей нема. Не дурно та кинула. Дітей воші мало не заїли. На чужих дітей рук не складаючи працювала. Краще за матір їм була. В наймах і то більше-б заробила. А тепер... п'ять літ, як каторжна, працює, а гола й боса... Що придбала працю на фабриці, те й по сей день має... Одну спідницю та черевики ледви виканючила. На легкий хліб поквапилась... Бодай він йому боком виліз. Хай найде іншу дурну, з неї досить.

В кутку плакали діти, безпорадно на мачуху поглядали...

Вся одіж бережно була пов'язана в клуночки. За скринєю вона потім приїде.

В нестямі вийшла на подвір'я.

Сонце бризнуло жменю проміння, очі засліпило.

Напроти був льох, добра всякого повний.

Окинула тупим, безтямним поглядом.

Край лівого ока—блиснуло—в кутку нагромаджено велику купу вугілля, дровами обкладено. Вуха торкнувся невгомний крик голодної «Машки».

Зробила кілька заплутаних кроків, в голові, здавалось, товклись якісь невиразні думки. Протестуючи кинула:

— Що значить? На якій підставі? На якій підставі?..

Безтямно вернулась до хати, бухнулась на ліжко, безсило заридала.

Дітей жалко... Ноги-б їй тут не було, коли-б не діти... Стільки літ возилась. Хто без неї доглядатиме?.. Прала, мила, воші мало не заїли...

Гладила рукою розпатлані голови. Дівчатка обліпили, ридма ридали, обливаючись радісними сльозами.

Тихо, плавно над Бугаївкою звисав вечір, павутинням обгортав землю.

Альоша серйозний, в накрохмаленому комірчику, що в'їдався у підборіддя, новому—складочка в складочку костюмі, з нафіксатуреними вусами, що віничками стреміли вгору, й повновіда Оксана, зачісана під паризьку примадону, затагнута в корсеті, знов мирно висіли рядом, гордо гляділи з стіни.

І тільки маненька, біла полосочка на портреті ледве помітна для ока, що розділяла Альошу та Оксану, була свідком великої, сімейної драми.

В хаті все було впорядковано, одіж до скрині прибрано, лампадку засвічено, замітено й розливала тепло плита. Радісно верещала дівтора.

Альоша розпатланий, в синій з білими крапочками полатаній сорочці та Оксана в засмальцованій кохточці, пов'язана сірою хустинкою

з-під якої сповзала важка, русява коса, сиділи за столом й пили «мирову».

— ... Хай що хоч каже, а скривджено було її цілком несправедливо. Адже вона собі дозволяла не більше, ніж він,—резюмувала Оксана.

— Ну сказала! На її думку, як?.. і хитра-ж!.. Ач загнула! На її думку, як—пристойно жінці дозволяти собі те, що робить чоловік?

З виглядом ягнятка, рукою якого покарано несправедливість, резюмував Альоша.

Е, біс його бери—чоловік завше буде правий,—хай налле краще чарку.

Згодом прийшов Рижий. Оксана млосьно хитала синцем під лівим оком, виливала свою образу. Рижий спочутливо-нейтрально всміхався, лагідно вгамовував, а далі заграв на гармонії.

«Все говорят, що я ветрена бываю,
Все говорят, що я многих люблю».—

Покірливо співала Оксана,—

«Ах почему я за всех забываю,
За одного я забыть не могу»—

зажмурено хитала головою, виводила протяжно.

— Ах, хто не любить, той не б'є, правда Полю?!—одчайдушно тріпонулась, п'яно обняла, налляла чарку.

А опівночі на все подвір'я бадьоро лунав її хрипливий голос:

«Ах ти мілая моя,
У нас кузніца своя»...

СПИРЬКА й МЕФОДІЙ

— То-дром, то-дром, то-дром!—награвав Мефодій марша, старанно перебирав пальцями на повітряному корнеті, підіймав його вгору, раптом, одкидався назад, описував дугу, то робив якісь зигзаги.

Була неділя, в харчевні не було нікого, лише за прилавком сидів Альоша та підводив рахунки...

— Альошо, а Альошо, налляй!—впереміжку одривався Мефодій, випивав шклянку ситра (1-ша Держфабрика б. Калінкіна), закусював кислим огірком і з ще більшим надхненням припадав до своєї Музи.

— А, Полю, дорога Полечко, йди-но сюди, щось скажу, їй-бо!—уздривши ту, простяг руку.

Але та з досадою фиркнула: хай іде до біса.

Гупнув кулаком по столу.—

— Хто, я?.. Мене?.. Мене—бувшого корнетиста лейб-гвардії, найкращого конторщика посилати до біса? Альошо, а, Альошо?.. Альошо!

До харчевні влетів худорлявий обірванець, згорблений, посинілий, став біля стойки, роставив руки.

— А, Гнида, -зрадів Мефодій,—йди-но сюди... Чуєш?—гупнув кулаком—скорше, ну?!

Але той, випивши шклянку ситра, набивав, опікаючись, гарячою картоплею рота, не зважав...

— Частуй, Гнидо, чуєш? А то... Шию намилю,—погрозив Мефодій.

Гнида схилився над тарілкою, з насолодою шморгав носом вбирав гарячу пару...

Мефодій перевалився через стіл, впіймав того за руку:

— Частуй, чуєш?—тяг до себе, стискав...

Гнида відвів знехотя обличчя від тарілки, роздратовано загарчав, шарпонувся, погрозово матюкнувся.

— А, ти такий?!—давив, мов кліщами, викручував Мефодію руку.

Обличчя Гнидине обернулося на синій баклажан... Присів додолу, злісно засичав:

— Пусти, стерво, пусти...

І раптом уп'явся зубами в руку.

Мефодій перелякано скрикнув, обличчя налялось томатом...

Гнида підтюпцем вибіг з харчевні, далі пішов повагом, насмішкувато озирався.

Мефодій погрозово рушив за ним, але Гнида нахилився і красномовно поклав у кишеню камінюку.

Мефодій, погрозивши кулаком, вернувся, лаючись, розтирав руку.

З порога реготали Поля й Оксана. Альоша—фарисей—«крив» Мефодія...

Незабаром усе в харчевні вгамувалось... Мефодій виводив на корнеті якусь елегію, Альоша ляскав на щотах, у кухні брязчав посуд.

Одчинилися двері.

— Ту-ру-рум,—обірвав корнет...

Зашпортнувшись за підлогу з важким матюком ввалився Спирька. Впав на лаву, тупо глядів додолу, обличчя раптом розтяглось у посмішку оранг-утанга.

Підвів голову, буркнув:

— Наливай, Альошо...

Альоша налявши шклянку (ситра-ж) поставив перед Спирькою на стіл.

Спирька враз хильнув, замислено смакував, призириливо скривився.

Тоді замовив обід.

В харчевні лише й чути було, як жвакали його щелепи.

Пообідавши, Спирька приємно ляснув себе по череву, ригнув, повернув голову й помітив Мефодія, прижмурившись підморгнув оком, хитнув знизу вгору головою.

Власне, бачив Спирька Мефодія мало не що-дня, але «помітив» лише тепер.

Уперто вглядався, хитнув знизу вгору головою, хрипло кинув:

— Частуй...

Мефодій похмуро мняв крихту хліба, мовчав...

— Ей ти, мудак!—задирливо—погрозово уп'явся прижмуреним оком Спирька.

Мефодій неспокійно засовгався...

— Чого тобі?..

— Частуй...

Спирьку знала вся Молдаванка. Це був кремезний з волов'ячою шиєю биндюжник, відомий своїми кулаками та відважним нахабством.

Мефодій був не слабший за Спирьку, але незграбніший.

Похмуро хропів, неспокійно совгався під поглядом Спирьчиним..

— Так не хочеш?—хрипло-насмішкувато питав Спирька.

Той, здавалось, застиг наче жаба під поглядом кобри.

— Грошей нема...—спромігся нарешті вимовити.

— Альоша набір дасть... ну?..

Але Мефодій не рушився з місця, кинув непокійний погляд у бік Альоші.

Спирька впіймав, іронічно підморгнув.

— Ти не «зиркай» на Альошу, а то получить він получиш і ти,— кинув з спокоєм, що морозив тіло...

Альоша, що до того весь час ніяково мовчав та неспокійно совгався, погірдливо скривився.

— Залиш його, нащо він тобі?

— Йди ти!..—брутально вилаявся Спирька. — Коли хочеш що довести, ходім з хати...

Альоша похмуро-здивовано знизав плечима.

— Так частуєш?—до Мефодія.

— Чого ти хочеш?!—неспокійно засовгався той.

Не те, щоби він жалкував якого карбованця, ні, він дав-би значно більше за свій спокій, але скоритись деспотичній натурі Спирьки, його зневажливій вимозі, за котрою пішла-б друга, ще важча,—Мефодій не міг.

Спирька погрозово підвівся, спокійно підступив.

— Так ходім у двір...

Мефодій насторожено відхилився до стіни.

Але могутнім махом Спирька прип'яв його голову до столу.

Розпатланий, той вирвався.

— Чого ти хочеш!?—ображено наїжився, обличчя наллялося кров'ю.

Спирька зробив той же характерний мах, але Мефодій був насторожі—відхилив.

Спирька розлютувався й гупнув його кулаком по голові.

Мефодій враз випростався, безтямно простяг руки.—

— Чого ти в'язнеш!?—плаксиво, ображено питав.

Альоша рішуче ставши між ними, лагідно поклав на плече Спирьці руку, вгамовував:

— Хай вийде у двір, там можеш робити з ним, що хочеш, а тут харчевня, протокол, сам знаєш...

Спирька важко відсапувався, сів на лаву біля дверей.

— Так не підеш?

Спирька мав в особі здоровенного, незграбного Мефодія чималу втіху для своїх кулаків і тому втратити її йому було важче, ніж голові сільради відмовитись од промови на весіллі.

А поки що поклав одвести душу, розважитись.

Дістав колоду засмальцованих карт.—

— Підрізай кислий огірок!—хрюскав.

Мефодій похмуро хрюпів.

Спирька зневажливо, байдуже, задиркувато висипав на його весь запас своєї словотворчості. Нарешті мабуть втомився, поклав на лікті голову, захрап.

Посидівши ще який час, Мефодій підвівся, ходив по харчевні, з огидою поглядав на червону пухлу пику, тоді майнув у двері.

Спирька згодом прокинувся, обвів поглядом харчевню, вилаявся, тоді замовив:

— Налляй шклянку ситра набір...

Альоша швидче, ніж офіціант лізе в кишеню давати вам здачу, налляв.

Спирька випив, намазав хліб гірчицею, закусював.

Тоді вийшов за поріг, поважно окинув залятий місячним сяйвом сніговий простір, постояв в роздумі, тоді заспівав:

«Сіяла ніч... восторгом сладострасть...»

Поплентався з харчевні.

ЗНОВ АЛЬОША ТА ОКСАНА

Заводи над Млинами, наче завзяті курці після довгого посту, жагучо пахнуть засмаленими вустами...

Тріпотно роздува ніздрі густий запах перегару...

Дрижить передвечірньою позолотою листя дерев...

Над Млинами переливаються гудки...

Безконечною низкою миготять різнобарвні хустки— ідуть робітниці з фабрики. Навперебій з гудками лунають пісні, коли-ж наближається синя блуза, вірається вереск...

Але найбільше гамору, разом з довжелезним хвостом пилюки, волочить за собою один гурт. Співи, регіт не вщухають тут. Невгамонні хустки штовхають, ганяються одна за одною, кидаються словами, од яких всміхаються щербаті стіни Савицького городів...

Крізь пекельний гамір захлинається бадьорий, хрипливий, у своїй силі, голос Оксани:

«Не хочу я чаю пий
Из большого чайника,
А хочу я полюбить
Милиции начальника»...—

Хита розпатланою головою, виблискує засмальцованим обличчям...

Всміхається каміння, небо, дерева.

Край городів—розпорошуються. Хто направо, хто наліво. Оксана-ж просто на Бугаївку. Втомлено, радісно відсапується... Одна невгомона хустка спробувала затягти «чого дева плачет», але Оксана похмуро обірвала: годі, хай перестануть пустувати!

Над Бугаївкою також синє небо де-не-де прорізує сизий струмінь, шелестять, нашептують щось одно-одному бур'яни, будинки виставляють своє покалічене тіло сонцю, а край вулиці, що межує з базарним майданом, вже нема зіржавілої вивіски—«Харчевня Развлечения друзей». Ще з минулої весни, коли Бугаївку було залято дощем, якого не пригадують старожителі, вивіски не стало. На заводах є свої харчевні, кооперативні... А трохи вище в стіну бахнула вивіска—«Новая Бавария»—іронічно, скося погляда праворуч.

А на подвір'ї все таксамо. Мурчик з облізлими боками куняє на ланцюгу, парпаються кури, гріється кіт на сонці.

Альоша виходить за поріг, згорбившись стоїть втупивши у землю погляд, астматичний кашель надрива йому груди; тоді тихо тиняється по подвір'ї, довго, задумано стоїть над Мурчиком, іде в хату й виносить скибку хліба.

Оксана похмуро скрегоче хвірткою, кида на скриню брудний клуночок, не вмиваючись пробує борщ, жбурля ложку.

— Скільки квасу вляв?

Альоша винувато топчється біля плити, бере ложку...

— Невже кислий? Неповну оту квартиру, як і вона...ні, наче-б то не кислий...

Батькові своему хай розкаже. Здійма хай з плити. Розварилося все. Бурда, а не борщ. І до чого він тільки здатний?

Альоша метушиться біля плити, Оксана хлюпа водою, грима на дітей.

Посуд хай виймають, чого роти пороззявляли?

Бере тарілку, підносить до вікна, проводить пальцем.—

Хто мив?

Кида суворо-грізний погляд...

Настя мила.

Настя виправдується: вона мила, а Соня витирала.

Щоб це їй було в-останнє! Посуду не вміють помити, чи що? Скоро за хлопцями почнуть бігати, а тарілки заялозяні. Он, яких чортків понакручували! Вчиш, вчиш чортів, а толку мало. Дармоїдами ростуть... Як проклята зранку до вечора товчється, прийде додому і тут ще нема ладу. А замітав хто? Он по кутках що робиться! Хату їй підмітати після них чи що? Дармоїди чортові... Розстановлюють хай тарілки. А хліб хто надламав? Руки поодсихали ножа взяти?

Альоша ніяково засовгався: та то він, треба було...

Старе, а гірше од малого...

Насипала в тарілки...

Діти мляво сьорбали...

У вікна зазирає сонячний ранок. Забряжчав будильник. Затріщало високе, на пружинах ліжко.

— Вставайте, годі вилежуватись,—заспано grimнула Оксана на дітей, що спали покотом, серед лахів, на підлозі.

Альоша возився біля плити, ставив чайника.

Холодними бризками сонячного проміння вмивалися...

Пиля чай. Загадавши, що робити по господарству, Оксана пішла на фабрику, радісно підставляла обличчя свіжому подиху весняного ранку.

Діти залишились хазяйнувати, радісно грали знову у вчорашню гру, в «скакалку».

Альоша виходить за поріг, довго, задумано стоїть, тоді тихо тиняється на подвір'ї, блука бездумним поглядом. Мурчик, уздрівши його, радісно маха хвостом, загляда добрими собачими очима.

Оксана обвела гнучкою рукою спинку стільця, п'яно нахилилась, умовляла:

— ...Ти вип'єш... одну чарочку, ну... зо мною... аж до другої неділі...

Маня ослаблено хитала головою, безпорадно всміхалося.—

— Не можу, їй-бо, не можу, Аксютко, я-ж додому не дійду...

— Ви добре закусуйте, то нічого вам не буде...—компетентно пораяв Альоша.

Оксана зробила ще енергійніший наступ, піднесла чарку.—

— На, випий, дійдеш, Рижий доведе, а ні — залишишся в мене ночувати.

Рижий радо всміхнувся, перебрав клавіші.

Маня ослаблено взяла чарку.

— Ну й буде-ж нам з тобою, Аксютю!—хитнула головою чогось не доказавши.

Оксана брутально вилаялась, хильнула чарку, п'яно хрипляво заспівала:

«Не купляй мене апельсінов,
А купи мене керосін...»

Альоша наливав чарки.

— Ой, не можу я!..—заверещала Маня, прибрала свою. Рижий кинувся виривати, на підмогу прийшла Оксана. Наче шибки у вікнах, брязчав регіт.

— Хіба це багато?!—скривився Альоша. — Пригадую, ми замолоду пили, так пили! — Одного разу, сіли вдвох...

Оксана дала знак головою, дико загорланила:

«Ах всьо покончено между нами,
Между мною і тобою»...

—... цілу четвертину...

Рижий розтяг гармонію, Маня роззявила рота.

«Ах ти гуляєшь із другою,
А я занята тобою».

Співці розкачувалися в такт пісні, сплелися затуманеним, усмішкуватим поглядом.

Альоша підпер голову рукою й дим заволокав прижмурену задуму очей його.

Оксана набрала у груди повітря, Рижий розтяг гармонію.

«Ах будешь в шелке ти—разодетая
Руки в золоте носить»...

Пісню скінчено. Співці відсапувались, втомлені, виблискували усмішкою...

Альоша підсунув усім чарки...

— Йй-бо, боюся,—жахалась Маня,—як завтра на роботу стану?

Оксана заперечила:

— Тобі-то що? Стоїшь біля своєї шпулі та й годі, мені за вами всіма доглядати треба, і то нічого..

— Да, в тебе пекельна робота...—погодились Маня.

— А ось, не бачили?—показав Альоша відтятого наполовину пальця.

— Де це ви?—здивувалась Маня.

— П'ять літ працював, нічого, а на шостому попався...

Зняв із стіни фотографію машинового відділу.—

Найдете?

Маня довго придивлялась між трансмісіями, вказала пальцем на передньому плані.

— Оце?

Альоша з усмішкою хитнув головою.

— І пізнати не можна,—здивувалась.—Скільки-ж вам тоді літ було?

— Трицять...

— А красунь був... За кого-ж тоді робили?

— Машиністом був... І працював же, він їй скаже. І досі мабуть ще згадують,—принизив голос, значучо хитнув головою.

— А кинули чому?

— З механіком полаявся...

— Піячив до нестями,—похмуро додала Оксана.

— Піячить-то піячив, але діло своє знав,—холодно відказав Альоша.

— Звільнили...

Нахилився, зробив павзу, насмішкувато підвів брови.—

— ...А через тиждень читаю в «Одеській пошті», що ввесь машинний відділ вилетів в повітря.—

Одкинувся назад, зробив павзу, глядів широко розкрити очима...

— Йй-бо, в один вечір випив дві квартали!

Маня вражено зідхнула...

Оксана блиснула насмішкуватим поглядом, лихо крутнула головою, дико загорланила:

«Я мілого узнаю по походке,

Он носіт брюкі «галіфе»...

Гармонія жваво підхопила, Рижий хватськи крутнув головою, вистукував закаблуком.

«Он носіт шляпу «на-панаму»,

Он носіт ботінки на рипах»...

Коли пісню скінчили й перекинули ще по чарці, Альоша неспокійно засовгався, наморщив лоба, одкинувся на спинку стільця заспівав:

«Стоїть гора високая»...

Високо, фальшиво виводив, виразно, значучо обводив очима, набирав повітря.—

«А під горою»...

Оксана млосно захитала головою, прижмурила очі, навперебій заглушила:

«Вихожу одін я на дорогу»...і

Одкинулась назад, хитала протяжно, сильно виводила

«Сквозь туман темністий путь блещит»...

Гармонія врзалась всіма голосами, плавно розкачувалася в такт пісні...

«МЕДОВИЙ МІСЯЦЬ» ПОЛІ

Весна щедро роздавала сонячні поцілунки перехожим, обвівала запашним подихом, розвівала мережаною рукою зелений серпанок... Жагучо підставлялись обличчя чарівному дотику весни.

Поля стояла під вікнами «Баварии» та старанно насувала хустинку на очі, під якими веселкою мінилися синці.

В знемозі, благаяючо припадала до вікон...

Раптом одбігла... Рипнули двері й на порозі став Спирька, погрозово матюкнувся, швидко, скільки дозволяли п'яні ноги, рушив на ню.

— Йди до дому, годі піячити!—буркнула Поля, тримаючись на безпечному віддалені.

Ось уже з місяць, як Спирька якось «допримітив» її і вона стала його жінкою.

— Ах ти стерво!—хрипло летіло навздогін.